

Criminal Sanctions for Unauthorized Exploitation of Water and Wastewater Services in the Legal Systems of Iran, the United Kingdom, and the European Union

Peyman Namamian^{1*}

1. Associate Professor, Department of Law, Faculty of Administrative Science and Economy, Arak University, Arak, Iran.

ARTICLE INFORMATION

Type of Article: Original Research

Pages: 145-169

Corresponding Author's Info

ORCID: 0000-0001-7681-7293

TELL: +988632620000

Email: p-namamian@araku.ac.ir

Article History:

Received: 05 Apr 2026

Revised: 05 Jun 2026

Accepted: 13 Jun 2023

Published online: 22 Jun 2026

Keywords:

Unauthorized Exploitation of Public Utilities, Meter and Measurement Equipment Tampering, Criminal Sanctions, Iranian Judicial Precedent, UK and EU Regulations.

ABSTRACT

Employing a descriptive-analytical methodology, this study examines criminal intervention against the unauthorized use of water and wastewater services within the legal frameworks of Iran, the United Kingdom, and the European Union, with a specific focus on the judicial practice of selected Iranian courts of first instance and appellate courts. The necessity of this research stems from the fact that water is no longer merely a privately exploitable asset, but a vital infrastructural public service, an element of public security, and a cornerstone of environmental governance; consequently, sole reliance on administrative mechanisms appears insufficient to curb network tampering and unlawful resource abstraction. The findings indicate that Iranian law, principally anchored in specific legislation such as the *2017 Act on the Punishment of Unauthorized Users of Water, Electricity, Telephone, Wastewater, and Gas*, exhibits an explicit inclination toward criminalization. In contrast, English law draws a clear distinction between interference with utility infrastructure and the unlawful exploitation of natural resources, while the European Union adheres to a risk-based, harmonized, and minimalist regulatory model. Furthermore, an analysis of judicial precedents reveals that the mere report of the Iranian Water and Wastewater Company, unsupported by technical evidence, definitive identification of the actual beneficiary/perpetrator, and corroborating circumstances, is insufficient to establish criminal liability, and the presumption of innocence prevails in cases of doubt. However, where supported by empirical documentation, photographic evidence, damage assessments, and in the absence of an effective defense, both criminal and civil liability are deemed justified. Accordingly, this study advocates for a transition from mere penal-centrism toward restorative justice, smart deterrence, robust technical documentation, a clear demarcation between administrative infractions and criminal offenses, and a differentiated approach between subsistence-driven needs and organized misconduct.

This is an open access article under the CC BY license.

© 2026 The Authors.

How to Cite This Article: Mamamian, P (2026). "Criminal Sanctions for Unauthorized Exploitation of Water and Wastewater Services in the Legal Systems of Iran, the United Kingdom, and the European Union". *Journal of International Criminal Law*, 4(2): 145-169.

مقدمه

در الگوی حقوق معاصر، مدیریت منابع آبی دیگر محدود به سازوکارهای تنها اداری و ساختاری نیست؛ بلکه کانون توجه به سمت «کیفرگرایی» در قبال بهره‌برداری‌های غیرمجاز و اخلال در خدمات عمومی آب سوق یافته است. در واقع، تعیین مرز دقیق مداخله کیفری در قبال انتفاع غیرقانونی از منابع آبی، به چالش اصلی تقنینی و قضایی در این حوزه بدل شده است. در این زمینه، حقوق ایران از رهگذر ماده ۴۵ «قانون توزیع عادلانه آب، مصوب ۱۳۶۱»، از آغاز رویکردی صریح و مستقیم در جرم‌انگاری برداشت، تصرف و بهره‌برداری غیرمجاز برگزیده و سپس با مقررات خاص ناظر به انشعابات و خدمات عمومی، این حمایت را بسط داده است (Norouzi et al., 2021: 73-74). در مقابل، انگلستان بر الگوی بخشی و مجوزمحور تکیه دارد و میان تعرض به شبکه خدماتی و برداشت از منابع طبیعی تفکیک قائل است؛ وانگهی، واکنش حقوقی در آن نظام اغلب از ترکیب ضمانت اجراهای تنظیمی، مدنی و کیفری پدید می‌آید (Soininen et al., 2023: 9). اتحادیه اروپا نیز نه از فرایند وضع یک عنوان کیفری واحد، بلکه از رهگذر هماهنگ‌سازی حداقلی و با محوریت حمایت زیست‌محیطی، دولت‌های عضو را به تقویت پاسخ کیفری در قبال رفتارهای شدیداً زیان‌بار نسبت به آب سوق داده است (Medvedieva, 2024: 67-68). بدین ترتیب، مسأله پژوهش حاضر تبیین تطبیقی این سه الگو و سنجش نسبت میان اداره عمومی آب و مداخله کیفری در هر یک از آنهاست.

اهمیت این بررسی از آن‌روست که آب، هم‌زمان موضوع مالکیت عمومی، خدمت زیربنایی و عنصر بنیادین امنیت زیست‌محیطی و بهداشت عمومی است؛ بنابراین، هرگونه بهره‌برداری غیرمجاز از آن، افزون بر زیان اقتصادی، می‌تواند عدالت توزیعی، اعتماد به نظام تنظیم‌گری و پایداری منابع را مختل سازد. در ایران، تحول از جرم‌انگاری کلی به سمت تدقیق مفاهیم «چاه غیرمجاز» و «بهره‌بردار غیرمجاز» حاکی از آن است که سیاست جنایی این حوزه در حال عبور از صرف منع کیفری به‌سوی سامان‌دهی دقیق فرایند کشف، گزارش و تعقیب است (جعفری‌ندوشن، ۱۴۰۱: ۷۰-۶۹). در انگلستان، اهمیت موضوع بیشتر در چندلایگی پاسخ حقوقی و نقش

نهادهای تنظیم‌گر آشکار می‌شود؛ حال آنکه در اتحادیه اروپا، برجسته‌ترین وجه، پیوند میان حمایت از آب و سیاست کیفری محیط‌زیستی است. نوآوری این پژوهش در آن است که به‌جای تقلیل موضوع به «سرقه آب» یا صرف تخلف اداری، بهره‌برداری غیرمجاز را تحلیل می‌کند و افتراق مبانی، قلمرو و ابزارهای پاسخ‌دهی را به‌صورت تطبیقی مورد مطالعه قرار می‌دهد.

این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و تمرکز بر «اجرای ضمانت اجراهای کیفری» در قبال بهره‌برداری غیرمجاز از خدمات آب، این پدیده را در جایگاه تعرض به یک خدمت عمومی حیاتی و واجد آثار مستقیم بر منافع جمعی بررسی می‌کند و می‌کوشد در نظام‌های حقوقی ایران، انگلستان و اتحادیه اروپا، میزان کارآمدی، تناسب و قابلیت اجرای پاسخ کیفری را در تعامل با سازوکارهای اداری و مدنی مقایسه و ارزیابی کند. اهمیت و ضرورت مطالعه از یک‌سو به افزایش انشعاب‌گیری و برداشت غیرمجاز و پیامدهای آن بر عدالت توزیعی، پایداری منابع و امنیت تأمین بازمی‌گردد و از سوی دیگر به دشواری‌های مرزبندی جرم و تخلف، چالش‌های کشف و اثبات و انتساب، تقویم ضرر و اجرای حکم و نیز ضرورت طراحی سیاست جنایی متوازن برای پیشگیری از جرم‌زایی ثانویه ناشی از فقر یا ناکارآمدی خدمات مربوط است.

پرسش محوری آن است که ضمانت اجراهای کیفری هر نظام چگونه طراحی و در مقام اجرا با چه سازوکارها و محدودیت‌هایی مواجه می‌شود و کدام عوامل اجرای مؤثر و منصفانه را تقویت یا تضعیف می‌کند. با این حال، پراکندگی منابع و پاسخ‌های چندمنبعی در انگلستان، فراملی‌بودن چارچوب‌های اتحادیه اروپا و وابستگی ارزیابی به حقوق داخلی اعضا و نیز کثرت مقررات خاص، آیین‌نامه‌ها، نظریات مشورتی و رویه قضایی در ایران، دستیابی به تصویر یکپارچه را محدود می‌سازد.

۱- پیشینه، تحولات و سیر مقررگذاری

تحول حقوق آب در ایران را می‌توان از مرحله حاکمیت عرف‌های محلی و حقابه‌های سنتی تا استقرار تدریجی مداخله عمومی و ضمانت اجراهای کیفری دنبال کرد. پیش از سال

۱۳۰۷، بهره‌برداری از آب در چارچوب قواعد محلی، مناسبات مالکانه و رویه‌های سنتی سامان می‌یافت و برداشت بدون مجوز، عنوان کیفری مستقلی نداشت. با تصویب «قانون مدنی» طی سال ۱۳۰۷، آب وارد قلمرو قانون‌گذاری مدون شد، اما همچنان برای استفاده غیرمجاز از منابع آبی، جرم‌انگاری مشخصی پیش‌بینی نگردید. افزایش بهره‌برداری از آب‌های زیرزمینی از سال ۱۳۳۴، ضرورت اعمال نظارت دولت را برجسته کرد و در پی آن، «تصویب‌نامه قانونی حفظ و حراست منابع آب زیرزمینی، مصوب ۱۳۴۲» و سپس «قانون حفظ و حراست منابع آب‌های زیرزمینی، مصوب ۱۳۴۵»، حفاری در مناطق ممنوعه یا بدون پروانه را محدود ساختند. ضمانت اجرای این مقررات، بیشتر جنبه اداری و ترمیمی داشت و مشتمل بر توقف عملیات، تعلیق یا لغو مجوز، پر کردن چاه و جبران خسارت می‌شد. تصویب «قانون آب و نحوه ملی شدن آن» در ۱۳۴۷ نیز جایگاه حاکمیت عمومی بر منابع آب را تقویت کرد. از این‌رو، این روند را باید مقدمه‌ای برای گذار از کنترل اداری به جرم‌انگاری بهره‌برداری غیرمجاز دانست؛ گذاری که در مقررات بعدی، به‌ویژه «قانون توزیع عادلانه آب، مصوب ۱۳۶۱»، با صراحت بیشتری تحقق یافت.

«قانون آب و نحوه ملی شدن آن، مصوب ۱۳۴۷» با شناسایی آب‌های سطحی و زیرزمینی به‌مثابه ثروت عمومی، مبنای اعمال نظارت و مداخله حاکمیت در نحوه بهره‌برداری از منابع آبی را استوار کرد و اخذ مجوز را شرط اساسی استفاده قانونی از این منابع دانست. در همین چارچوب، مواد ۵۹ تا ۶۱ این قانون با تفکیک ضمانت‌نامه بر حسب ماهیت و شدت رفتارهای متخلفانه، سازوکاری چندلایه برای حمایت از منابع و تأسیسات آبی پیش‌بینی کرده‌اند؛ به‌گونه‌ای که بهره‌برداری خارج از حدود مجوز، حسب مورد، موجب اعمال ضمانت‌نامه اداری و مالی از قبیل ابطال پروانه یا انسداد چاه می‌شود، درحالی‌که مداخله عمدی در توزیع آب، تعرض به حقابه اشخاص یا آلوده‌سازی منابع، واجد وصف کیفری بوده و مستوجب تعقیب کیفری است. وانگهی، پیش‌بینی مجازات شدید برای تخریب سدها و تجهیزات وابسته، بیانگر جایگاه ویژه صیانت از زیرساخت‌های حیاتی و منافع عمومی در نظام حقوقی آب است.

پس از انقلاب، اصل ۴۵ «قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» با قرار دادن آب‌ها در قلمرو «انفال»، مدیریت و اختیار بهره‌برداری از آن‌ها را در صلاحیت حکومت اسلامی قرار داد (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مصوب ۱۳۵۸). بنابراین، مسیر تقنینی ایران از پذیرش تصرفات خصوصی گسترده به الگوی اداره عمومی، نظارت اداری و حفاظت جمعی از آب تغییر یافته است. در این ساختار، «لایحه قانونی رفع تجاوز از تأسیسات آب و برق کشور، مصوب ۱۳۵۹» تنها ناظر به تخریب یا تصرف مادی تأسیسات نیست؛ زیرا ماده نخست آن، استفاده بدون مجوز از آب لوله‌کشی، انهار آبیاری و شبکه‌های توزیع و نیز مداخله غیرقانونی در تأسیسات را ممنوع و قابل مجازات اطلاق می‌نماید. نقطه عطف تقنینی و کیفری در این حوزه، تصویب «قانون توزیع عادلانه آب، مصوب ۱۳۶۱» است. ماده ۴۵ این قانون، اقداماتی از قبیل مداخله در وسایل اندازه‌گیری آب، تخریب یا تغییر مسیر تأسیسات انتقال آب، برداشت یا تصرف غیرمجاز آب، اتلاف زیان‌بار منابع آبی و حفر چاه یا قنات بر خلاف مقررات را جرم‌انگاری کرده است. اهمیت این ماده در آن است که حمایت از منابع آب را از محدوده سازوکارهای تنها اداری فراتر برده و با پیش‌بینی ضمانت اجرای کیفری، به این حوزه جنبه‌ی بازدارنده و الزام‌آور بخشیده است؛ به‌طوری‌که مرتکب علاوه بر اعاده وضع سابق و جبران خسارت، حسب مورد به کیفر مقرر در قانون محکوم می‌شود (حسینی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۳۵-۱۳۷).

قانون‌گذار با تدوین مجموعه‌ای منسجم از قواعد در حوزه‌هایی نظیر توزیع عادلانه آب، حفاظت از منابع زیرزمینی، بستر رودخانه‌ها، تالاب‌ها و مدیریت پسماند، فراتر از صیانت فیزیکی از تأسیسات، رویکردی جامع برای تضمین سلامت محیط‌زیست، استمرار خدمات عمومی و پیشگیری از آلودگی اتخاذ کرده است. این نظام تقنینی که با تکیه بر ضمانت اجرای کیفری و انتظامی و در چارچوب قوانین ملی و محیط‌زیستی شکل گرفته، نه تنها مبنای مداخله پیشگیرانه، تعیین مسؤولیت کیفری و جبران خسارت را فراهم می‌آورد، بلکه با ایجاد توازن دقیق میان بهره‌برداری عادلانه، امنیت زیرساخت‌ها و حقوق عمومی، بستری پایدار برای مدیریت منابع آب ایجاد کرده است (نماینده، ۱۴۰۴: ۱۲۰-۱۱۹). این رویکرد

انشعاب غیر دائم (موقت) برای وضعیت‌های فاقد تعیین تکلیف، می‌کوشند مرز میان تسهیل خدمت و تبدیل وضعیت موقت به استفاده غیرمجاز را روشن کنند؛ بنابراین نوآوری واقعی در مدیریت وضع‌های موقت، مشروط و قابل تنظیم قانونی است، نه در اعطای امتیاز نامحدود.

در نظام حقوقی ایران، برخورد با چاه‌های فاقد پروانه از جرم‌انگاری کلی به سمت تنظیمات اجرایی دقیق‌تر حرکت کرده است. بر پایه «قانون توزیع عادلانه آب، مصوب ۱۳۶۱» و به‌ویژه ماده ۳، حفر و بهره‌برداری از منابع آب زیرزمینی به‌طور اصولی منوط به اجازه وزارت نیرو است و ماده ۴۵ همان قانون، مبنای ضمانت اجرای کیفری در قبال تخلف از این چارچوب محسوب می‌شود (پیلوار و همکاران، ۱۳۹۸: ۷۱-۷۳). در کنار آن، «قانون تعیین تکلیف چاه‌های آب فاقد پروانه بهره‌برداری، مصوب ۱۳۸۹» یک استثنای محدود برای برخی چاه‌های کشاورزی فعال حفر شده تا پایان ۱۳۸۵ ایجاد کرده و بر اساس آیین‌نامه اجرایی آن، صدور پروانه به احراز شرایطی مانند شناسایی توسط وزارت نیرو و عدم اضرار به آبخوان و دیگران وابسته است. تحول جدیدتر در سال ۱۴۰۴ با تصویب «آیین‌نامه اجرایی بند «ث» ماده ۴۰ قانون برنامه پنج‌ساله هفتم پیشرفت» رخ داده که هدف آن شفاف‌سازی سازوکارهای شناسایی و گزارش‌دهی بهره‌برداری‌های غیرمجاز است. با این حال، این آیین‌نامه منبع مستقل جرم‌انگاری نیست و در نهایت به هسته کیفری قانون آب ارجاع می‌دهد. در سطحی دیگر، «لایحه قانونی رفع تجاوز از تأسیسات آب و برق کشور، مصوب ۱۳۵۹» ناظر به تجاوز و استفاده غیرمجاز از تأسیسات و شبکه‌های آبی است و تنها به تجاوز فیزیکی محدود نمی‌شود؛ ماده ۱ آن نیز در ۱۴۰۳ اصلاح شده است. واژه‌های «قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۶» برای استفاده غیرمجاز از خدمات و دست‌کاری تجهیزات، قانون خاص لاحق به شمار می‌آید و آیین‌نامه اجرایی ۱۳۹۷ تنها ابزار اجرای آن است. در نتیجه، تا سال ۱۴۰۵، تفکیک اصلی میان «برداشت غیرمجاز از منبع آب زیرزمینی»، «استفاده غیرمجاز از خدمات عمومی» و «تجاوز به تأسیسات و شبکه‌ها» است؛ و هر رفتار باید ذیل عنوان قانونی متناسب با ماهیت واقعی آن سنجیده شود.

در سال ۱۳۷۵ با وضع ماده ۶۹۰ «قانون مجازات اسلامی (تعزیرات)» به‌عنوان ضمانت‌نامه عام مکمل، تقویت شد. در ضمن، ماده ۶۶۰ «قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) ۱۳۷۵» با تصویب قانون ۱۳۹۶ نسخ شده و مستند فعلی، مواد ۱ و ۲ همان قانون ۱۳۹۶ است. این قانون، ضمن تأکید بر سلامت شبکه‌های خدماتی، عدالت توزیعی و حقوق مشترکان قانونی، این جرائم را در زمره «جرائم علیه منافع عمومی» طبقه‌بندی می‌کند (داورپور و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۸۳-۲۸۴). وفق این مبنا، استفاده بدون انشعاب قانونی یا مصرف غیرمجاز خانگی با جزای نقدی درجه شش و جبران خسارت مواجه می‌شود و در مصرف غیرخانگی، «یک تا دو برابر بهای خدمات مصرفی» مقرر است؛ واژه‌های، وفق مواد ۱، ۲ و ۶ قانون ۱۳۹۶، دست‌کاری کنتور یا شبکه نیز مشمول جزای نقدی درجه شش است. ماده ۶۹۰، در مقابل، ناظر به تصرف، تجاوز، مزاحمت، ممانعت از حق و موارد مرتبط با منابع آب و اراضی است و فقط در فرض تحقق آن عناوین قابل استناد خواهد بود، نه به‌عنوان ضمانت‌نامه عام مصرف غیرمجاز خدمات. بنابراین، تا سال ۱۴۰۵، چارچوب حاکم بر برخورد با بهره‌برداران غیرمجاز، تلفیقی از این مقررات بوده که از یک‌سو بر منابع اصلی (چاه‌ها و آبخوان‌ها) و از سوی دیگر بر زیرساخت‌های خدماتی (انشعابات و کنتورها) نظارت دارد.

نوآوری اصلی «قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۶»، ایجاد یک چارچوب واحد و منسجم در قبال بهره‌برداری غیرمجاز از چند خدمت عمومی است؛ به‌جای پراکندگی مقررات، قانون مصوب میان استفاده بدون انشعاب یا بر خلاف مقررات و نیز دست‌کاری وسایل اندازه‌گیری و شبکه تفکیک کرده و برای هرکدام ضمانت اجراهای کیفری و مالی جداگانه پیش‌بینی می‌کند. در همین چارچوب، بهای مصرف، جبران خسارت، جریمه و در موارد تکرار قطع انشعاب به‌عنوان آثار مستقل آمده و اجرای آن به سازوکار عملی شرکت‌های خدمات‌رسان پیوند خورده است؛ به‌نحوی که پس از اخطار و مهلت قانونی، قطع موقت خدمت و وصول بدهی امکان‌پذیر می‌شود. از سوی دیگر، قانون و آیین‌نامه اجرایی قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۷ با پیش‌بینی

افزون بر این، سیر تطور تقنینی ضمانت اجراهای کیفی در حوزه بهره‌برداری از منابع و خدمات آب در انگلستان و اتحادیه اروپا، نشان‌دهنده گذار از کنترل‌های اولیه سلامت‌محور به سمت الگوی جامع و تلفیقی از پیشگیری، نظارت و مسئولیت‌کیفری است. نقطه آغاز این تحول در اتحادیه اروپا، «دستورالعمل راجع به کیفیت آب آشامیدنی (کیفیت آب مصرفی انسان)، ۱۵ ژوئیه ۱۹۸۰» بود که نخستین چارچوب هماهنگ اروپایی برای کیفیت آب شرب و حفاظت غیرمستقیم از سلامت مصرف‌کننده را پدید آورد (Klimek, 2026: 21-22). متعاقب آن، انگلستان با تصویب «قانون آب» در ۶ ژوئیه ۱۹۸۹، صنعت آب و فاضلاب خود را خصوصی‌سازی کرد و زمینه‌ساز تفکیک میان «آب شبکه‌ای» و «برداشت از منبع» شد؛ امری که در «قانون صنعت آب، مصوب ۱۹۹۱» و «قانون منابع آب، مصوب ۱۹۹۱» به اوج رسید و نظام مجوزدهی برداشت و رژیم نهادی خدمات آب را تثبیت کرد (Faure, 2017: 141).

در سطح اروپا، «دستورالعمل کیفیت آب مورد استفاده برای مصرف انسانی، ۳ نوامبر ۱۹۹۸» با بازنویسی دستورالعمل ۱۹۸۰، منطق پیشگیری از مخاطرات و استانداردهای اجباری

را تقویت نمود. در انگلستان، «قانون آب، مصوب ۲۰۰۳» با اصلاح نظام برداشت و نظارت، برخورد با بهره‌برداری غیرمجاز را از تخلفی اداری به سازوکاری نزدیک به مسئولیت‌کیفری مبدل ساخت (Leonard et al., 2025: 2412). این فرایند با «قانون آب، مصوب ۲۰۱۴» در انگلستان و «دستورالعمل راجع به کیفیت آب مورد استفاده برای مصرف انسانی، ۱۶ دسامبر ۲۰۲۰» (Moss et al., 2020: 451-452)، در اتحادیه اروپا تداوم یافت (Benöhr, 2022: 19)؛ دستورالعمل اخیر با رویکرد ریسک‌محور، شفافیت و دسترسی به آب، بنیان کنونی حمایت تقنینی را تا سال ۲۰۲۶ تکمیل کرد. بنابراین، از ۱۹۸۰ تا ۲۰۲۶، الگوی حاکم به سمت ساختاری هدفمند برای حفاظت از منابع و خدمات آب حرکت کرده است. در انگلستان، نظام حقوقی به‌جای یک جرم واحد، بر تفکیک میان «خدمات آب‌رسانی» و «مدیریت منابع آب» تکیه دارد که در آن «قانون صنعت آب، مصوب ۱۹۹۱» و «قانون منابع آب، مصوب ۱۹۹۱»، چارچوب‌های اساسی را با ضمانت اجراهای بخشی و مجوزمحور تشکیل می‌دهند؛ از این‌رو، میان استفاده غیرمجاز از شبکه و انشعابات با برداشت غیرقانونی از منابع

^۱- Council of the European Communities. (1980). *Council Directive 80/778/EEC of 15 July 1980 Relating to the Quality of Water Intended for Human Consumption*. Official Journal of the European Communities, L 229, 11–29. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1980/778/oj/eng>

^۲- *Water Act 1989*. (c. 15). <https://www.Legislation.gov.uk/ukpga/1989/15/Contents>

^۳- *Water Industry Act 1991*, c. 56 (UK). Retrieved from <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1991/56/Contents>

^۴- *Water Resources Act 1991*, c. 57 (UK). Retrieved from <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1991/57/Contents>

^۵- Council of the European Union. (1998). *Council Directive 98/83/EC of 3 November 1998 on the Quality of Water Intended for Human Consumption*. Official Journal of the European Communities, L 330, 32–54. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:01998L0083-20151027>

^۶- *Water Act 2003*. (c. 37). <https://www.Legislation.gov.uk/ukpga/2003/37/Contents>

^۷- *Water Act 2014*. (c. 21). <https://www.Legislation.gov.uk/ukpga/2014/21/Contents>

^۸- European Parliament and Council of the European Union. (2020). *Directive (EU) 2020/2184 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2020 on the Quality of Water Intended for Human Consumption (recast)*. Official Journal of the European Union, L 435, 1–62. <https://Eur-Lex.Europa.eu/Legal-Content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020L2184>

^۹- دستورالعمل جدید ۸۰۵/۲۰۲۶ اتحادیه اروپا که از ۱۱ مه ۲۰۲۶ اجرایی شده، با هدف «آب بدون آلودگی» و افزایش تاب‌آوری منابع آبی، چارچوب نظارتی را برای کیفیت آب و سلامت عمومی تقویت می‌کند. این سند، پایش آلاینده‌های نوظهور نظیر میکروپلاستیک‌ها و بقایای دارویی را با استانداردهای سخت‌گیرانه‌تر در دستور کار قرار داده و بر راهبردهای مدیریت پایدار منابع آب در قبال تغییرات اقلیمی تأکید دارد. این دستورالعمل، اصلاحاتی در اسناد اساسی اتحادیه اروپا اعمال کرده و برای پژوهش‌های حقوقی تطبیقی، به‌ویژه در زمینه جرم‌انگاری آلودگی آب و مسئولیت‌های ناشی از استفاده غیرمجاز، حائز اهمیت است و می‌تواند الگویی برای روزآمدی مقررات ملی در این حوزه باشد؛ - European Parliament and Council of the European Union. (2026). *Directive (EU) 2026/805 of the European Parliament and of the Council of 30 March 2026 Amending Directive 2000/60/EC Establishing a Framework for Community Action in the Field of Water Policy, Directive 2006/118/EC on the Protection of Groundwater Against Pollution and Deterioration and Directive 2008/105/EC on Environmental Quality Standards in the Field of Water Policy*. Official Journal of the European Union, L 111, 55–78. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32026L0805>

مدیریت منابع و حفاظت محیط‌زیست، پیوندی گسست‌ناپذیر یافته‌اند. سیر تطور نظام‌های حقوقی ایران، انگلستان و اتحادیه اروپا نشان‌دهنده گذار از مالکیت خصوصی و عرفی به سمت مدیریت دولتی و جرم‌انگاری بهره‌برداری غیرمجاز با هدف صیانت از منابع حیاتی است. در ایران، این تحول با ملی‌شدن آب در سال ۱۳۴۷ آغاز و با تصویب «قانون توزیع عادلانه آب، مصوب ۱۳۶۱» به نقطه عطف کیفری رسید که با تفکیک میان «برداشت از منابع» و «خدمات انشعابی» در «قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۶»، الگویی ترکیبی از ضمانت اجرای مالی را تثبیت کرد. در مقابل، انگلستان با مقررات سال ۱۹۹۱، فرایندی تخصصی را با تفکیک ماهوی میان مدیریت منابع و خدمات شبکه‌ای بر پایه نظام مجوزدهی پیش گرفته است. اتحادیه اروپا نیز با عبور از دستورالعمل‌های سلامت‌محور دهه ۱۹۸۰، به سمت «رویکرد ریسک‌محور» و هماهنگ‌سازی قواعد کیفری حرکت کرده که نمود بارز آن «دستورالعمل ۲۰۲۴/۲۰۳»^۱ است؛ این مقرره، برداشت غیرقانونی را در صورت وقوع خسارات زیست‌محیطی، جرمی فراملی قلمداد می‌کند. در ضمن، هر سه نظام حقوقی با ادغام ابزارهای اداری و کیفری، به الگوی مشترکی در حفاظت از آب به مثابه «منفعت همگانی» دست یافته‌اند.

طبیعی، تفکیک ماهوی قائل شده‌اند (Brunner et al., 2015: 439-440). در سوی دیگر، اتحادیه اروپا با تحولی بنیادین در سطح کیفری، «دستورالعمل (اتحادیه اروپا) ۲۰۲۴/۱۲۰۳» راجع به حفاظت از محیط‌زیست از طریق حقوق کیفری و جایگزینی بخشنامه‌ها را تصویب کرد که جایگزین چارچوب‌های پیشین نظیر «دستورالعمل پارلمان اروپا و شورای اروپا در مورد حفاظت از محیط‌زیست از طریق حقوق کیفری» و «دستورالعمل باز یافت غیرقانونی کشتی‌ها و آلودگی ناشی از کشتی‌ها» گردید (Fajardo & Pereira, 2025: 289-290).^۲ این دستورالعمل با هدف هماهنگ‌سازی قواعد کیفری، جرم‌انگاری برداشت غیرقانونی آب را در صورت وقوع خسارت زیست‌محیطی قابل توجه امکان‌پذیر ساخته است، اگرچه تحقق عینی آن همچنان در گرو اجرای داخلی دولت‌های عضو است (Zębek & Solodov, 2026: 8). به‌طور کلی، این تحولات نشان می‌دهد که برخورد با بهره‌برداری غیرمجاز، امروزه با ادغام مؤلفه‌های نظارتی و کیفری، به یکی از محورهای اصلی حکمرانی آب تبدیل شده است که با تکیه بر استانداردهای ریسک‌محور و پاسخ‌دهی کیفری متناسب با شدت آسیب‌های زیست‌محیطی، در پی صیانت از انفال و خدمات عمومی آب در قبال اقدامات غیرقانونی است. این تکامل تقنینی، منعکس‌کننده پارادایمی است که در آن، سلامت عمومی،

^۱- European Parliament and of the Council, Directive (EU) 2024/1203 on the Protection of the Environment through Criminal Law and Replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC, 2024 O.J. (L 1203) 1. Retrieved from <https://Lawthek.eu/Detail/67Baeed1-2b02-4e49-abb-6a91a10b204d/en/SINGLE>

^۲- European Parliament and of the Council, Directive 2008/99/EC on the Protection of the Environment through Criminal Law, 2008 O.J. (L 329) 1. Retrieved from <https://www.Lexisnexis.co.uk/Legal/Guidance/eu-Environmental-Crime-Directive-Snapshot-01>

^۳- European Parliament and of the Council, Directive 2009/123/EC Amending Directive 2005/35/EC on Ship-Source Pollution and on the Introduction of Penalties for Infringements, 2009 O.J. (L 280) 1. Retrieved from <https://eu.vlex.com/vid/Directive-2009-123-ec-843196319>

جدول (۱) - تحول مقررہ‌گذاری نظامات حقوقی آب

قلمرو	مرحله اول: عرفی و پراکنده	مرحله دوم: استقرار مداخله عمومی	مرحله سوم: جرم‌انگاری و مدیریت خطر
ایران	قانون مدنی (۱۳۰۷): حاکمیت قواعد محلی و حقایقه‌های سنتی؛ نبود جرم‌انگاری مستقل	قانون آب و ملی شدن (۱۳۴۷): شناسایی آب به‌عنوان ثروت ملی؛ تفکیک ضمانت اجرای اداری و کیفری	قانون توزیع عادلانه آب (۱۳۶۱) و قانون ۱۳۹۶: جرم‌انگاری برداشت از منبع، استفاده از خدمات و تجاوز به تأسیسات
انگلستان	پیش از ۱۹۸۹: مدیریت سنتی و محلی منابع آب بدون ساختار نظارتی یکپارچه	قانون آب (۱۹۸۹) و مقررات ۱۹۹۱: خصوصی‌سازی صنعت آب و تفکیک ماهوی «مدیریت منابع» از «خدمات شبکه‌ای»	مقررات ۲۰۰۳ و ۲۰۱۴: گذار از تخلفات اداری به مسؤولیت کیفری؛ استقرار نظام دقیق مجوزدهی برداشت
اتحادیه اروپا	دستورالعمل ۱۹۸۰: تمرکز صرف بر استانداردهای سلامت‌محور و کیفیت آب آشامیدنی	دستورالعمل ۱۹۹۸: تقویت استانداردهای اجباری و منطق پیشگیری از مخاطرات انسانی	دستورالعمل ۲۰۲۴/۲۰۲۳: هماهنگ‌سازی حقوق کیفری؛ جرم‌انگاری برداشت غیرقانونی در صورت خسارت زیست‌محیطی

۲- شناخت مفاهیم و رفتارها

بنا بر مقررات موجود، استناد مستقیم به ماده ۶۶۰ «قانون مجازات اسلامی، مصوب ۱۳۷۵» برای رفتارهای فعلی مربوط به بهره‌برداری غیرمجاز از آب صحیح نیست؛ زیرا این ماده با ماده ۶ «قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۶» نسخ شده است. بنابراین، در متن تحلیلی باید محور بحث بر قانون ۱۳۹۶ قرار گیرد و ماده ۶۶۰ تنها در مقام پیشینه تقنینی ذکر شود. در همین چارچوب، قانون توزیع عادلانه آب ۱۳۶۱ نیز مبنای شناسایی آب به‌عنوان ثروت و منبع عمومی و در اختیار حاکمیت است؛ بنابراین، هرگونه برداشت یا استفاده بدون مجوز، می‌تواند تعرض به نظام قانونی توزیع و بهره‌برداری از آب اطلاق گردد (مرادی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۰۶-۱۰۵). از حیث سنجش ماهوی، صورت‌های ارتکاب در قانون ۱۳۹۶ شامل برقراری

انشعاب بدون تشریفات قانونی، بهره‌برداری از انشعاب فاقد مجوز، استفاده از انشعاب دیگری بدون اذن، دست‌کاری در وسایل اندازه‌گیری و انتفاع از خدمت بدون پرداخت بهای قانونی است. در نتیجه، وصف کیفری رفتار، نه بر «نتیجه مالی کلان» بلکه بر استفاده غیرمجاز از خدمت عمومی و اخلال در نظام سنجش و توزیع استوار است.

به‌علاوه، افتراق اساسی میان «نقض قرارداد» و «بزه کیفری» در فقدان مجوز قانونی، تقلب، یا مداخله آگاهانه در سامانه اندازه‌گیری و توزیع نهفته است. در مواردی که رفتار با تخریب تأسیسات، شکستن پلمپ، یا ممانعت از انجام وظیفه مأموران همراه باشد، عناوین کیفری دیگر نیز حسب مورد قابل انطباق خواهد بود (مبشری و همکاران، ۱۴۰۲: ۴۷۷-۴۷۱). از این‌رو، به‌جای نسبت‌دادن مستقیم همه موارد به ماده ۶۶۰، باید اذعان

^۱ - در حقوق ایران، ضمانت اجرای بهره‌برداری بدون مجوز از آب با توجه به موضوع رفتار ارتكابی، در سه قلمرو متمایز پیش‌بینی شده است: بهره‌برداری از منابع آب، به‌ویژه حفر یا استفاده از چاه و آبخوان، تابع «مقررات قانون توزیع عادلانه آب، مصوب ۱۳۶۱» است و مستلزم اخذ پروانه از وزارت نیرو بوده و می‌تواند به رفع آثار تخلف و بازگرداندن وضعیت پیشین منجر شود؛ بهره‌مندی غیرقانونی از شبکه‌ها و خدمات عمومی آب، از جمله انشعاب یا دست‌کاری کنتور، مشمول «قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۶» بوده و با جزای نقدی درجه شش و الزام به پرداخت بهای مصرف و جرایم متعلقه مواجه است؛ وانگهی، تعرض به شبکه‌ها، خطوط و تأسیسات آب‌رسانی وفق «لایحه قانونی رفع تجاوز از تأسیسات آب و برق، مصوب ۱۳۵۹» و اصلاحات آن قابل پیگیری است. در حقوق انگلستان نیز مقررات سال ۱۹۹۱، میان حفاظت از منابع آبی و تنظیم عرضه تجاری آب تمایز نهاده‌اند و برای تخلفات، سازوکارهای کیفری بازدارنده مقرر کرده‌اند. در سطح اتحادیه اروپا، دستورالعمل ۲۰۲۴/۲۰۲۳ برداشت غیرقانونی موجب صدمه قابل‌توجه به محیط زیست را در شمار جرایم جدی قرار داده است؛ از این‌رو، رویکرد مشترک نظام‌های حقوقی ایران، انگلستان و حتی اتحادیه اروپا، شناسایی آب به‌عنوان منفعت عمومی و تناسب پاسخ کیفری با میزان زیان اقتصادی یا زیست‌محیطی است.

شود که ماده ۶۶۰ پیشینه تقنینی این حوزه بوده و اکنون ماده ۱ و ۲ قانون ۱۳۹۶ هسته اصلی ضمانت اجرا را تشکیل می‌دهند.

در حقوق انگلستان و اتحادیه اروپا، تحلیل این موضوع به‌جای اتکای صرف بر یک عنوان مستقل واحد، بر ترکیب مقررات بخشی آب، قواعد تقلب، مداخله غیرمجاز در شبکه و الزامات تنظیم‌گری عمومی استوار است. در انگلستان، «قانون صنعت آب، مصوب ۱۹۹۱» ستون اصلی تنظیم خدمات آب و فاضلاب است و در بخش‌های مختلف خود، از جمله مقررات راجع به ارتباطات غیرمجاز با لوله‌های اصلی، دست‌کاری تأسیسات، اخذ یا تغییر اتصال بدون مجوز و مداخله در تجهیزات شرکت‌های آب، رفتارهای ممنوع را تعریف و برای آن‌ها ضمانت اجرا پیش‌بینی می‌کند؛ از جمله ماده ۱۷۴ درباره آسیب یا مداخله نسبت به کنتورها و شیرآلات و ماده ۱۷۵ درباره ایجاد یا تغییر ارتباطات غیرمجاز با شبکه عمومی و نیز ماده ۱۷۸ ناظر بر جرائم اشخاص حقوقی و مسئولیت ناشی از فعل مدیران یا مسؤولان شرکت‌ها. در این نظام، بهره‌برداری غیرمجاز از آب ممکن است حسب اوضاع و احوال، علاوه بر تخلف بخشی، تحت عناوین عام‌تری چون سوءاستفاده از اعتماد یا کلاهبرداری از طریق ارائه نادرست نیز تحلیل شود، هرچند چارچوب غالب همان حقوق تنظیمی آب است.

در سطح اتحادیه اروپا، بر خلاف ایران، عنوان کیفری یکنواختی برای «استفاده غیرمجاز از خدمات آب» در همه کشورهای عضو وجود ندارد؛ افزون بر این، «دستورالعمل (اتحادیه اروپا) ۲۰۲۴/۱۲۰۳ راجع به حفاظت از محیط‌زیست از طریق حقوق کیفری و جایگزینی بخشنامه‌ها» دولت‌های عضو را به جرم‌انگاری برخی رفتارهای شدیداً زیان‌بار علیه محیط‌زیست و منابع، از جمله بهره‌برداری‌های غیرقانونی مؤثر بر آب‌ها، متعهد می‌کند. وانگهی، «بنیان‌گذاری چارچوبی برای مشارکت مردمی در سیاست‌گذاری منابع آب» و «کیفیت آب آشامیدنی»، اگرچه به‌طور ذاتی کیفری نیستند، اما مبنای تنظیم‌گری

سخت‌گیرانه‌ای را ایجاد کرده‌اند که در حقوق داخلی کشورهای عضو می‌تواند به ضمانت اجرای اداری، مدنی و در موارد شدید، کیفری بینجامد (Dettori et al., 2022: 4). بنابراین، در انطباق‌سنجی فرایند و تطور مقرره‌گذاری، ایران به سمت جرم‌انگاری صریح و مستقیم رفته، انگلستان از الگوی بخشی-تنظیمی همراه با پاسخ کیفری تبعیت می‌کند و اتحادیه اروپا بیشتر استانداردگذار فراملی است که جرم‌انگاری را از طریق تعهدات هماهنگ‌ساز به دولت‌های عضو واگذار می‌کند.

۳- مبانی، قلمرو و ارکان ماهوی جرائم

جرائم مرتبط با بهره‌برداری غیرمجاز از آب و فاضلاب، با اتکا به ضرورت حفظ منابع حیاتی آب، رعایت حقوق عمومی و پیشگیری از تضییع اموال عمومی، شکل گرفته‌اند. قلمرو این جرائم کلیه مصادیق بهره‌برداری، تغییر کاربری یا تخریب تأسیسات و انشعابات آب و فاضلاب بدون مجوز قانونی را در برمی‌گیرد. ارکان ماهوی این جرائم عبارتند از رکن قانونی که به مقررات مرتبط از جمله مقررات کیفری و مقررات خاص آب و فاضلاب اشاره دارد، رکن مادی که شامل رفتار فیزیکی مجرمانه نظیر انشعاب غیرمجاز، تخریب یا دست‌کاری کنتور می‌شود و رکن معنوی که بر عمد و علم مرتکب به غیرمجاز بودن عمل تأکید دارد.

۳-۱- مبانی تقنینی و مفهومی حمایت کیفری

ماهیت خدمات آب و فاضلاب در نظام حقوقی ایران، به اعتبار ارتباط مستقیم با بهداشت عمومی، امنیت زیست‌محیطی و استمرار زندگی شهری، در زمره «خدمات عمومی و زیربنایی» قرار می‌گیرد. بر پایه «قانون تشکیل شرکت‌های آب و فاضلاب، مصوب ۱۳۶۹» و منطق حاکم بر تأسیس و اداره این شرکت‌ها، مدیریت و بهره‌برداری از تأسیسات و شبکه‌های آب و فاضلاب، واجد جنبه آشکار حاکمیتی و انتظامی بوده و دولت مکلف است برای تضمین سلامت، استمرار خدمت و عدالت توزیعی، نظام مؤثر نظارت و کنترل را مستقر سازد. از همین رو، مداخله کیفری قانون‌گذار در مواجهه با بهره‌برداری غیرمجاز،

^۱- European Parliament and of the Council, Directive 2000/60/EC Establishing a Framework for Community Action in the Field of Water Policy, 2000 O.J. (L 327) 1. Retrieved from <https://www.Legislation.gov.uk/eudr/2000/60/data.xht?view=Snippet&Wrap=true>

^۲- European Parliament and of the Council, Directive (EU) 2020/2184 on the Quality of Water intended for Human Consumption, 2020 O.J. (L 435) 1. Retrieved from <https://www.Cehtra.com/post/Directive-eu-2020-2184-Drinking-Water>

مصوب ۱۳۹۶» است. ماده نخست این قانون، دو وضعیت را صراحتاً در دایره رفتار مجرمانه قرار می‌دهد: نخست، «استفاده از خدمات بدون دریافت انشعاب قانونی» و دوم، «استفاده غیرمجاز علی‌رغم داشتن انشعاب». در همین ماده، ضمانت اجرا به صورت ترکیبی طراحی شده است: مرتکب علاوه بر الزام به پرداخت بهای خدمات مصرفی و جبران خسارت و سایر حقوق مربوطه، حسب مورد به مجازات مالی محکوم می‌شود؛ به نحوی که در مصارف خانگی، جزای نقدی درجه شش تعیین شده و معیار درجه‌بندی آن با ارجاع به ماده ۱۹ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ قابل تعیین است و در مصارف غیرخانگی، مجازات به صورت یک تا دو برابر بهای خدمات مصرفی مقرر گردیده است. وانگهی، در صورت تکرار، تشدید واکنش کیفری پیش‌بینی شده است (از جمله اعمال حداکثر جریمه و قطع انشعاب از سه تا شش ماه).

در کنار این قانون خاص، «قانون توزیع عادلانه آب، مصوب ۱۳۶۱» نیز نقش مکمل دارد؛ به ویژه هنگامی که رفتار مرتکب «استفاده غیرمجاز از خدمات شهری» نباشد، بلکه با برداشت یا بهره‌برداری غیرمجاز از منابع آب (سطحی یا زیرزمینی) یا لطمه به شبکه‌ها و تأسیسات مرتبط پیوند بخورد. بدین ترتیب، نظام حقوقی با اتکا به قانون خاص و مقررات مکمل، هم «موضوع» را دقیق جرم‌انگاری می‌کند و هم امکان جمع میان جبران خسارت و اعمال کیفر متناسب را فراهم می‌سازد. قلمرو شمول مسؤولیت کیفری از حیث شخصی و سازمانی نیز قابل توسعه است.

در بعد مادی، قانون‌گذار با شمول‌دهی رفتارهایی مانند اتصال غیرمجاز به شبکه، ایجاد انشعاب فرعی، تغییر فرایند، دور زدن سامانه اندازه‌گیری، یا مصرف خارج از ظرفیت مجاز/چارچوب قرارداد، تلاش کرده است امکان فرار از عنوان «استفاده غیرمجاز» را به حداقل برساند. در بعد شخصی، مسؤولیت کیفری تنها به مصرف‌کننده نهایی محدود نمی‌شود و می‌تواند نسبت به مالک، مستأجر، مباشر اتصال غیرمجاز، پیمانکار یا هر شخصی که در تحقق رفتار مجرمانه نقش مؤثر داشته تسری

تنها واکنشی به نقض تعهدات خصوصی نیست، بلکه پاسخی به تعرض علیه نظم عمومی و منافع جمعی است؛ مداخله‌ای که باید در چهارچوب اصل قانونی بودن جرم و مجازات قابل توجیه باشد (با لحاظ اصل ۳۶ «قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران») و از حیث ساختار نیز با قواعد عمومی جزا در مواد ۲ و ۱۲ «قانون مجازات اسلامی، مصوب ۱۳۹۲» همخوانی داشته باشد (کنارکوهی و همکاران، ۱۴۰۰: ۴۷۴-۴۷۳). از این رو، حقوق کیفری نقش حمایت حداقلی اما قاطع از کارکردهای حیاتی خدمات عمومی را بر عهده می‌گیرد و تضمین می‌کند که استمرار ارائه خدمت، بزه‌دیده رفتارهای فرصت‌طلبانه یا مخاطره‌آفرین نشود.

نسبت حقوق کیفری با حقوق اداری و قراردادی در حوزه آب و فاضلاب، نسبتی تفکیکی - تکمیلی است. مسؤولیت قراردادی مشترک یا متقاضی انشعاب (متکی بر قرارداد اشتراک و مقررات اجرایی و اداری شرکت‌های آب و فاضلاب) اساساً ناظر به تعهدات مالی، رعایت شرایط بهره‌برداری و جبران خسارات قراردادی است و ضمانت اجرای آن اغلب در قالب مطالبه بدهی، قطع و وصل، خسارت و سایر اقدامات اداری متبلور می‌شود.

با این حال، هرگاه رفتار مرتکب از سطح تخلف اداری یا نقض تعهد خصوصی فراتر رود مانند دست‌کاری تجهیزات اندازه‌گیری، اتصال غیرمجاز، یا بهره‌برداری بدون اخذ انشعاب قانونی، موضوع به سبب تعرض به نظم و امنیت شبکه عمومی وارد قلمرو جرم‌انگاری می‌گردد و با وصف کیفری تعقیب می‌شود. از این منظر، مقررات اداری شرکت‌ها جایگزین قواعد کیفری نیست، بلکه در کنار آنها عمل می‌کند؛ مقررات اداری حدود بهره‌برداری مجاز را صورت‌بندی می‌کند و حقوق کیفری با واکنش سخت‌گیرانه‌تر، از نقض‌های مؤثر بر منافع عمومی پیشگیری و حمایت می‌نماید. بنابراین، هم‌افزایی این دو شاخه زمانی محقق می‌شود که مرز مسؤولیت مدنی (اداری) با مسؤولیت کیفری دقیق ترسیم گردد و هرکدام در جایگاه واقعی خود اعمال شود (رشیدی، ۱۴۰۱: ۸۹-۸۸).

از حیث منابع قانونی جرم‌انگاری، محور اصلی «قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز،

یابد؛ زیرا معیار، نقش واقعی در ارتکاب و انتساب رفتار است، نه صرف عنوان قراردادی.

افزون بر این، در سطح سازمانی، امکان انتساب مسؤولیت به اشخاص حقوقی نیز مطابق ماده ۱۴۳ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ (ارتکاب جرم به نام یا در راستای منافع شخص حقوقی) و اعمال ضمانت اجرای مقرر برای اشخاص حقوقی در ماده ۲۰ همان قانون قابل تصور است. نتیجه آنکه پاسخ کیفری در این حوزه، متوجه افراد پراکنده نیست، بلکه قابلیت مواجهه با الگوهای سازمان یافته بهره‌برداری غیرمجاز را نیز دارد؛ امری که به تقویت بازدارندگی، صیانت از منافع عمومی و انتظام بخشی به بهره‌برداری از خدمات حیاتی آب و فاضلاب می‌انجامد.

۲-۳- ارکان ماهوی جرائم

در حقوق ایران، در قلمرو «قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۶» و حتی «آیین‌نامه اجرایی قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۷»، رفتار مجرمانه در اصل بر «استفاده غیرمجاز» یا «تصرف/تغییر مؤثر در دستگاه اندازه‌گیری یا شبکه» بنا شده است؛ بنابراین، صرف تهیه مقدمات یا صرف اخذ انشعاب بدون آنکه بهره‌برداری یا استفاده غیرمجاز واقع شده باشد، لزوماً عنوان شروع به جرم پیدا نمی‌کند و در بسیاری از فروض، فقط مقدمه‌چینی تلقی می‌شود. در مقابل، هرگاه انشعاب یا اتصال غیرمجاز به مرحله بهره‌برداری برسد، عنوان کیفری تام محقق است. این جمع‌بندی با ماده نخست همان قانون که «مبادرت به استفاده» یا «استفاده غیرمجاز» را محور ضمانت اجرا قرار داده و نیز ماده ۲ که تصرف یا تغییر مؤثر در کنتور یا شبکه فاضلاب را جرم‌انگاری کرده، سازگار است. ماده ۶ همین قانون نیز به‌طور صریح ماده ۶۶۰ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) را از تاریخ تصویب نسخ کرده است؛ پس در موارد شمول قانون

خاص، سنجش رفتار ارتكابی باید وفق قانون ۱۳۹۶ استوار باشد، نه بر ماده ۶۶۰.

رکن قانونی ضمانت اجرای کیفری مرتبط با بهره‌برداری غیرمجاز از خدمات آب و نیز دست‌کاری ابزارهای اندازه‌گیری، در حقوق ایران پیش از هر چیز بر «قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۶» استوار است؛ به‌ویژه ماده نخست (جرم‌انگاری استفاده بدون انشعاب قانونی یا استفاده غیرمجاز با وجود انشعاب) و ماده ۲ (جرم‌انگاری تصرف یا تغییر در وضعیت دستگاه‌های اندازه‌گیری مؤثر در اخلاص ثبت مصرف). تحلیل این مقررات باید ذیل قاعده عمومی تفسیر مضیق مقررات کیفری و تقدم قانون خاص بر عام انجام شود؛ یعنی اصل این است که رفتار تا حدی که در قالب نص خاص قابل انطباق است، با همان عنوان خاص سنجیده شود و توسعه یا جابه‌جایی به عناوین عام تعزیری تنها وقتی پذیرفتنی است که عناصر مستقل آن عناوین نیز جداگانه و کامل احراز شود (احمدزاده و همکاران، ۱۴۰۳: ۳۴۹). نتیجه عملی این رویکرد آن است که مقام تعقیب و دادگاه نه می‌توانند صرف مصرف غیرمجاز را بدون تحقق ارکان ماده نخست به عناوین عام تسری دهند و نه می‌توانند رفتار واجد وصف تخریب یا خرابکاری را تنها به‌عنوان «استفاده غیرمجاز» تقلیل دهند؛ زیرا هر دو حالت، خطر گسترش مسؤولیت کیفری فراتر از نص یا بی‌اثر کردن عنوان شدیدتر را در پی دارد.

از حیث رکن مادی، ماده نخست ناظر به «بهره‌برداری» است؛ یا بدون اخذ انشعاب قانونی، یا با وجود انشعاب ولی خارج از حدود مجاز و به نحو غیرمجاز. این رفتار علاوه بر آثار مالی (الزام به پرداخت بهای خدمات مصرفی، جبران خسارت و حقوق مربوط) ضمانت اجرای کیفری نیز دارد: برای مصارف خانگی جزای نقدی درجه شش و برای مصارف غیرخانگی یک تا دو برابر بهای خدمات مصرفی؛ و در صورت تکرار، اعمال

^{۱-} در این رابطه مقرر قابل استناد، «آیین‌نامه عملیاتی و شرایط عمومی تعرفه‌های آب و فاضلاب»، ابلاغی به موجب بخشنامه مورخ ۱۳۸۶/۶/۱۰ وزیر نیرو است؛ هرچند سابقه آن به مصوبه ۱۳۷۵/۶/۱۰ بازمی‌گردد. بنابراین، تفکیک آثار حقوقی مصرف‌کنندگان غیردولتی و دولتی به‌طور عمده در ماده ۳ «قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۶» و «آیین‌نامه اجرایی قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۷» تصریح شده است؛ قطع خدمات غیردولتی پس از اخطار و مهلت مناسب ممکن است، اما راجع به دستگاه‌های دولتی، رعایت مقررات و تشریفات مربوط الزامی است.

در رکن روانی، مطابق مواد ۱۴۰ و ۱۴۴ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، تحقق مسؤولیت کیفری در تعزیرات منوط به احراز شرایط عام (عقل، بلوغ، اختیار) و در جرائم عمدی، علاوه بر علم به موضوع، نیازمند اثبات قصد ارتکاب رفتار مجرمانه است. در بهره‌برداری غیرمجاز، قرائنی مانند اطلاع از فقدان یا بی‌اعتباری اشتراک، دریافت اخطارهای شرکت آب و فاضلاب، سابقه قطع انشعاب، یا اقدامات پنهانی برای عبور از کنترل می‌تواند در احراز علم و اراده مؤثر باشد. در دست‌کاری ابزار اندازه‌گیری نیز، آگاهی مرتکب از نقش دستگاه در ثبت مصرف و انجام تعمودی تصرف یا تغییر مؤثر بر ثبت، کانون سوءنیت است و تمایز آن با نقص فنی غیرارادی را روشن می‌سازد. هرچند قصد تحصیل منفعت یا فرار از پرداخت در بسیاری موارد عنوان مستقل قانونی ایجاد نمی‌کند، اما در مقام اثبات عمد، تبیین انگیزه و نیز ارزیابی آثار زیان‌بار (تضییع حقوق عمومی و ورود ضرر به شرکت ارائه‌دهنده خدمت) نقش تقویتی دارد؛ بنابراین تصمیم کیفری باید بر مجموعه‌ای منسجم از نص خاص، کیفیت ارتکاب، احراز علم و قصد و نتیجه زیان‌بار استوار شود، نه صرف مشاهده مصرف خارج از ضابطه.

با این همه، از حیث مقررگذاری، «قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۶» حکم خاص و لاحق است و آیین‌نامه اجرایی «قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۷» تنها سازوکار اجرا، تشخیص، قطع و وصل و ترتیبات اداری را تنظیم می‌کند؛ پس این دو، جایگزین قالب عام ماده ۶۶۰ شده‌اند. همچنین تعبیرهایی مانند «هرکس» یا «هر شخص» در قانون‌نویسی کیفری، اصل شمول بر اشخاص حقیقی را می‌رساند و در موارد قابل تصور، با قواعد عام مسؤولیت کیفری اشخاص حقوقی نیز سنجیده می‌شود.

۴- ضمانت‌اجراهای کیفری و مدنی

ضمانت‌اجراهای کیفری بهره‌برداری غیرمجاز از آب و فاضلاب مشتمل بر جزای نقدی، انفصال از خدمت و قطع انشعاب غیرمجاز است که با هدف تنبیه و بازدارندگی وضع شده‌اند. در مقابل، ضمانت‌اجراهای مدنی بر جبران خسارات وارده به

حداکثر جریمه همراه با قطع انشعاب از سه تا شش ماه پیش‌بینی شده است.

در ماده ۲، جرم مستقل با محوریت «تصرف یا تغییر» در وضعیت دستگاه اندازه‌گیری تعریف می‌شود، مشروط به آنکه این رفتار به اخلال در کارکرد صحیح و ثبت ارقام مصرفی بینجامد؛ بنابراین اقداماتی مانند دست‌کاری کنترل، شکستن پلمپ، کند یا متوقف کردن دستگاه، تغییر مسیر یا ایجاد انحراف در مسیر عبور آب، اگر مؤثر بر ثبت مصرف باشد، مصداق رکن مادی است؛ اما خرابی، فرسودگی یا نقص فنی غیرمنتسب به اراده مرتکب، به‌خودی‌خود عنوان کیفری ماده ۲ را کامل نمی‌کند. در عین حال، هرگاه رفتار از سطح دست‌کاری ابزار اندازه‌گیری فراتر رود و به تخریب یا از کار انداختن تأسیسات عمومی یا اتلاف مال تعلق گیرد، امکان طرح عناوین عام نظیر ماده ۶۸۷ (خرابکاری/ از کار انداختن تأسیسات و شبکه‌ها) یا ماده ۶۷۷ (تخریب عمدی مال دیگری) قابل بررسی است، با رعایت قواعد مربوط به جمع عناوین و پرهیز از تعدد غیر موجه.

از حیث ماهیت، این بزه در تحلیل غالب، جرمی رفتارمحور و غیرمقید به نتیجه خاص است؛ یعنی برای تحقق آن، اثبات خسارت نهایی، قطع خدمات، یا انتفاع مالی نهایی شرط اصلی نیست، بلکه نفس استفاده یا دست‌کاری غیرمجاز کافی است. با این حال، آثار مالی در مرحله اجرا و مطالبه بهای خدمات، خسارت و جبران، اهمیت پیدا می‌کند. بنابراین، اگر شخص با علم به غیرمجاز بودن، انشعاب را برقرار کرده یا از آن بهره‌برداری کند، سوءنیت عام محقق است؛ اما سوءنیت خاص، مانند قصد اضرار یا تحصیل مال نامشروع، به‌عنوان رکن مستقل و صریح در متن قانون شرط نشده است. حتی «آیین‌نامه اجرایی قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۷» نیز همین چارچوب را در سطح اداری و اجرایی روشن می‌کند؛ ماده نخست «استفاده‌کنندگان غیرمجاز» را شخص یا اشخاص فاقد انشعاب قانونی یا استفاده‌کننده بر خلاف مقررات می‌داند و ماده دوم ممنوعیت استفاده غیرمجاز را با سازوکار برخورد اجرایی و کیفری توضیح می‌دهد، بی‌آنکه جرم جدیدی مقرر نماید.

شرکت آب و فاضلاب و اشخاص ثالث متمرکز بوده و شامل الزام به جبران خسارت، مطالبه اجرت‌المثل، ابطال اقدامات غیرقانونی و مسئولیت مدنی ناشی از ورود خسارت به زیرساخت‌ها و اموال عمومی می‌شود.

۱-۴- مجازات‌ها و ضمانت اجرای اصلی و تبعی

در نظام حقوقی ایران، پاسخ به «بهره‌برداری غیرمجاز از خدمات آب و فاضلاب» ترکیبی از واکنش کیفری، الزامات جبرانی و تدابیر بازدارنده است. به موجب ماده نخست «قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۶»، استفاده بدون انشعاب قانونی یا بهره‌برداری غیرمجاز از انشعاب موجود در مصارف خانگی، مستوجب جزای نقدی درجه شش، با لحاظ ماده ۱۹ «قانون مجازات اسلامی، مصوب ۱۳۹۲»، است؛ در مصارف غیرخانگی نیز جریمه‌ای معادل یک تا دو برابر بهای خدمات مصرفی تعیین شده است. افزون بر مجازات اصلی، پرداخت بهای خدمات و جبران خسارت، تکلیف مالی مستقل مرتکب محسوب می‌شود. در صورت تکرار، اعمال حداکثر جزای نقدی و قطع انشعاب از سه تا شش ماه پیش‌بینی شده است؛ اقدامی که ماهیتی تبعی، اداری و بازدارنده دارد. تعیین مرجع رسیدگی، تنها به خانگی یا غیرخانگی بودن مصرف وابسته نیست، بلکه بر عنوان اتهامی، مجازات قانونی و مقررات صلاحیت‌زا استوار است.

بنابراین، جرائم مرتبط با دست‌کاری کنتور یا شبکه و مصرف غیرمجاز خانگی، با توجه به درجه شش بودن مجازات، به‌طور اصولی در صلاحیت دادگاه کیفری دو قرار می‌گیرد. جریمه نسبی مصرف غیرخانگی نیز، مگر آنکه قانون آن را در درجات هفت یا هشت جای دهد، موجب صلاحیت دادگاه صلح نیست؛ زیرا ماده ۱۲ «قانون شوراهای حل اختلاف، مصوب ۱۴۰۲» رسیدگی این دادگاه را به جرائم عمدی تعزیری درجه هفت و هشت محدود کرده است. از این‌رو، نه صلاحیت دادگاه صلح در همه موارد درجات شش و هفت پذیرفتنی است و نه صلاحیت مطلق دادگاه عمومی؛ بلکه باید ماده ۵ قانون خاص با قواعد صلاحیت عام و اختصاصی جمع شود.

ارجاع «قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۶» به «نظام درجات» در ماده ۱۹ «قانون مجازات اسلامی، مصوب ۱۳۹۲»، جایگاه جزای نقدی را در سیاست کیفری روشن می‌سازد؛ زیرا قانون‌گذار به جای تعیین رقم ثابت، دادگاه را در محدوده «درجه شش» قرار داده تا تعیین میزان دقیق، تابع اوضاع پرونده و اصل تناسب باشد. بر اساس متن در دسترس ماده ۱۹، جزای نقدی درجه شش تعریف شده است؛ بنابراین دادگاه ناگزیر است با ملاحظه ماهیت رفتار (صرف استفاده یا همراه با تقلب)، حجم و استمرار مصرف غیرمجاز، آثار زیان‌بار بر شبکه و حقوق عمومی و نیز سابقه و وضعیت شخصی مرتکب، حد متناسب را تعیین کند. در مرحله تعدیل، امکان بهره‌گیری از نهادهای تخفیف یا تبدیل مجازات بر پایه مواد ۳۷ و ۳۸ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ (در صورت احراز جهات قانونی) مطرح می‌شود و نیز ماده ۲۳ همان قانون، صدور مجازات تکمیلی را منوط به اقتضای جرم و رعایت تناسب می‌پذیرد؛ با این حال، در جرائم خرد مصرفی، اعمال مجازات‌های تکمیلی باید استثنایی و مستند باشد تا به فشار کیفری نامتناسب نینجامد.

در کنار مجازات‌های اصلی، «قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۶» مجموعه‌ای از ضمانت اجرای تبعی و اداری / خدماتی را نیز پیش‌بینی کرده که باید از حیث ماهیت و کارکرد از «مجازات کیفری» تفکیک شوند. ماده ۲ به رفتارهای متقلبانه یا مداخله‌گرانه مانند تصرف یا تغییر در دستگاه‌های اندازه‌گیری یا شبکه به‌نحوی که ثبت مصرف مختل گردد می‌پردازد و علاوه بر جزای نقدی درجه شش، اعاده وضع به حال سابق، پرداخت بهای خدمات مصرفی و جبران خسارت را مقرر می‌کند؛ وانگهی، تبصره اول ماده ۲ در صورت ارتکاب توسط مأموران دستگاه‌های ذی‌ربط یا در قالب جرم سازمان‌یافته، حکم به اعمال حداکثر مجازات مقرر می‌دهد که بیانگر تشدید مسئولیت به اعتبار سمت و دسترسی است.

از سوی دیگر، ماده ۳ قطع خدمات را در فرض «مصرف‌کننده مجاز بدهکار» پس از مهلت مناسب، به‌عنوان سازوکار وصول و مدیریت خدمات عمومی تجویز می‌کند و ماده ۴ نیز امکان

می‌تواند ضرر و زیان ناشی از جرم را در دادرسی کیفری یا از طریق فرایند حقوقی مستقل مطالبه کند. تفکیک روشن میان «جریمه کیفری» و «الزام به جبران خسارت» برای پیشگیری از اختلاط آثار حقوقی و تحمیل بار مالی ناموجه بر متهم ضروری است.

در مرحله اجرای ضمانت اجراها، اعاده وضع سابق و اصلاح وضعیت انشعاب یا تأسیسات، بخش مهمی از پاسخ حقوقی است. مرتکب، علاوه بر پرداخت بها و خسارات، ممکن است به رفع اتصال غیرمجاز، اصلاح انشعاب، نصب یا تعویض کنتور و بازگرداندن ابزار اندازه‌گیری به حالت استاندارد ملزم شود. تعیین شیوه اجرا به‌طور معمول با گزارش کارشناسان فنی یا رسمی دادگستری صورت می‌گیرد، زیرا تشخیص نوع مداخله و میزان آسیب تخصصی است. قانونی‌سازی بعدی انشعاب، مسئولیت کیفری رفتار پیشین را ساقط نمی‌کند، زیرا جرم در زمان وقوع تحقق یافته است. با این حال، اقدام داوطلبانه متهم در جبران خسارت و همکاری در اصلاح وضعیت، می‌تواند در قواعد تخفیف مجازات، تعلیق اجرا یا ارزیابی شخصیت مرتکب مورد توجه دادگاه قرار گیرد.

محاسبه بهای مصرف غیرمجاز و ارزیابی خسارات، از حساس‌ترین بخش‌هاست و هرگونه الزام مالی باید بر مبنای مستندات فنی و دلیل قضایی استوار باشد. تعیین میزان مصرف غیرمجاز با بهره‌گیری از قرائن فنی و جلب نظر کارشناسی معتبر صورت می‌گیرد. اصل مسئولیت مالی منوط به احراز رابطه سببیت میان رفتار مرتکب و زیان وارده است و تنها خسارات مستقیم و قابل انتساب قابل مطالبه خواهد بود. تفکیک میان خسارت واقعی شبکه، هزینه‌های فنی و ادعاهای اثبات‌نشده، برای تحقق عدالت کیفری و رعایت حقوق طرفین اهمیت دارد. وانگهی، رأی دادگاه باید مبنای محاسبه، مستندات، حدود ضرر مستقیم و نحوه انتساب آن به رفتار متهم را به‌روشنی منعکس کند تا اجرای ضمانت اجراهای مالی، مستدل و قابلیت اجرا باشد.

۵- فرایند کشف، تعقیب، رسیدگی و اجرای احکام کیفری

فرایند رسیدگی به جرائم آب و فاضلاب با کشف جرم توسط ضابطین (نظیر مأموران آبفا) آغاز می‌شود. سپس پرونده به

برقراری انشعاب‌های موقت را تا تعیین تکلیف قانونی توضیح می‌دهد؛ این دو، بیشتر در قلمرو تنظیم‌گری خدمات عمومی‌اند تا مجازات. وانگهی، هرگاه رفتار واحد یا رفتارهای متعدد، علاوه بر استفاده غیرمجاز، واجد عناوین دیگری (مانند تخریب تجهیزات یا جعل) شود، اعمال قواعد تعدد جرم وفق ماده ۱۳۴ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ مطرح است که نتیجه آن در تعیین میزان محکومیت و اجرای «مجازات اشد» نمود می‌یابد.

۲-۴- جبران خسارت، اعاده وضع سابق و آثار مالی جرم

در حقوق کیفری ایران، مسئولیت ناشی از بهره‌برداری غیرمجاز از خدمات آب و فاضلاب فراتر از مجازات اصلی، شامل آثار مالی مستقلی است که باید از جزای نقدی کیفری متمایز شود. «قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۶»، رفتارهایی چون استفاده بدون انشعاب قانونی، ایجاد اتصال غیرمجاز و دست‌کاری در وسایل اندازه‌گیری را جرم‌انگاری است. علاوه بر این، ماده ۲ همین قانون، مرتکب را ملزم به پرداخت بهای خدمات مصرف‌شده، هزینه‌های فنی و خسارات وارده به شبکه و سایر ضررهای مستقیم می‌کند. این جبران خسارت، پیامدی تبعی یا اداری نبوده، بلکه اثری مالی مستقیم جرم است که با هدف ترمیم زیان شرکت آب و فاضلاب و اعاده تعادل اقتصادی صورت می‌گیرد. رویه قضایی نیز این تکلیف مالی را مستقل از مجازات نقدی دانسته و اجرای آن را منوط به احراز اصل و میزان خسارت می‌داند.

تمایز میان خسارت کیفری، مدنی و قراردادی در این حوزه بر اساس منشأ الزام، ذی‌نفع و هدف مشخص می‌شود. جزای نقدی (ماده نخست) ماهیت عمومی و تنبیهی داشته و به نفع دولت است، درحالی‌که مبالغ موضوع ماده ۲، ناظر بر جبران زیان شرکت آب و فاضلاب و ماهیت ترمیمی دارند. بنابراین، بهای مصرف غیرمجاز و هزینه‌های ناشی از صدمات تأسیساتی نباید با مجازات مالی اشتباه گرفته شود، زیرا اولی ضرر خصوصی را جبران می‌کند و دومی ابزار تنبیه کیفری است. حتی در صورت وجود رابطه قراردادی، منشأ اصلی مسئولیت، نقض نظم حقوقی و رفتار مجرمانه است. وفق مواد ۱۴ و ۱۵ «قانون آیین دادرسی کیفری، مصوب ۱۳۹۲»، زیان‌دیده

نهایی آن باید در جریان رسیدگی قضایی تعیین شود. چنانچه تنظیم‌کننده گزارش، قانونا ضابط دادگستری محسوب شود، رعایت ماده ۳۶ «قانون آیین دادرسی کیفری، مصوب ۱۳۹۲»، با اصلاحات بعدی، ضروری است؛ یعنی گزارش باید در حدود صلاحیت قانونی، مطابق تشریفات مقرر و بدون تعارض با اوضاع و احوال مسلم پرونده تهیه شده باشد.

ماده ۴۵ همان قانون نیز ناظر بر شرایط جرم مشهود و حدود اقدام ضابطان است و به‌تنهایی هر کارمند آبفا را ضابط دادگستری نمی‌کند. بنابراین، دادرسی و دادگاه باید سمت مأمور، آموزش و مجوز قانونی، شیوه بازدید، نحوه شناسایی ملک و کتور، مشاهده مستقیم یا استنباطی بودن مطالب، امکان خطای فنی، صحت قرائت، سابقه تعمیر و نصب و انطباق گزارش با سایر مدارک را بررسی کنند. پرسش‌هایی مانند اینکه «دست‌کاری کتور مستقیماً دیده‌شده یا تنها از کاهش مصرف نتیجه‌گیری شده است؟»، «آیا شماره کتور و انشعاب به‌طور دقیق به محل مربوط است؟» و «آیا خرابی یا نصب نادرست می‌تواند قرائت را مخدوش کند؟»، در سنجش و ارزیابی اعتبار گزارش اهمیت اساسی دارد. ارجاع موضوع به کارشناس رسمی دادگستری، مطالبه سوابق مصرف، معاینه محل و بررسی تصاویر و صورت‌جلسه، ابزارهای تکمیل این ارزیابی‌اند.

حتی اگر گزارش ضابط از نظر شکلی معتبر باشد، برای قاضی الزام‌آور نیست و ارزش آن باید در کنار اسناد، اظهارات طرفین، نظریه کارشناسی، عکس‌ها، فیلم‌ها، سوابق کتور و دیگر قرائن سنجیده شود. وفق ماده ۲۱۱ «قانون مجازات اسلامی، مصوب ۱۳۹۲»، علم قاضی باید از مستندات روشن و قابل ارزیابی حاصل شود و هرگاه رأی بر پایه علم قضایی صادر گردد، قرائن و امارات سازنده آن علم باید در حکم تصریح شود؛ بنابراین انتساب گزارش به آبفا، به‌تنهایی نمی‌تواند جایگزین احراز عناصر مادی و معنوی جرم شود. صدور حکم براءت نیز به‌طور کلی مؤید فقدان کفایت ادله اتهام است، اما خودبه‌خود ثابت نمی‌کند که مأمور عمدی اظهارات نادرست گفته یا قصد اضرار داشته است؛ زیرا اشتباه فنی، برداشت نادرست، بی‌دقتی یا فقدان شرایط قانونی می‌تواند به گزارش ناصحیح منجر شود، بدون آنکه سوءنیت کیفری احراز شود.

دادرسی ارسال شده و با اخذ نظریه کارشناس، تحقیقات مقدماتی صورت می‌گیرد. در صورت احراز جرم، کیفرخواست صادر و پرونده به دادگاه کیفری ارجاع می‌شود. دادگاه با تشکیل جلسه رسیدگی، ضمن استماع دفاعیات متهم و شواهد، حکم مقتضی را صادر می‌کند. در ضمن، حکم صادره وفق مقررات قانونی اجرا می‌گردد.

۱-۵- کشف جرم، تعقیب کیفری و تحقیقات مقدماتی

کشف و اعلام بهره‌برداری غیرمجاز از خدمات آب، در وهله اول، توسط شرکت آب و فاضلاب، به‌عنوان متولی فنی و نظارتی، صورت می‌گیرد. مأموران این شرکت از طریق بازدیدهای میدانی و بررسی مستندات فنی، نشانه‌هایی چون انشعاب غیرمجاز، دست‌کاری کتور، یا ایجاد اختلال در کتور را شناسایی و مستند می‌کنند. اگرچه این مرحله ماهیت اداری و فنی دارد، اما به دلیل پیوند مستقیم با فرآیند کیفری، اقدامات باید به گونه‌ای انجام شود که از استحکام و اعتبار لازم برای ارائه به مراجع قضایی برخوردار باشد. تنظیم دقیق صورت‌جلسه، شامل مشخصات کامل محل و اشتراک، توصیف جزئیات تخلف، ثبت تاریخ و ساعت بازدید، اخذ امضا یا ذکر علت عدم اخذ آن، تهیه مستندات تصویری و فنی و برآورد اولیه خسارت یا مصرف، شالوده گزارش فنی را تشکیل می‌دهد. این مستندسازی دقیق، هم به مقامات قضایی در احراز مبنای قانونی برای آغاز تعقیب یاری می‌رساند و هم به متهم امکان دفاع مؤثر را فراهم می‌کند. بنابراین، هرگونه ابهام در هویت مأمور، زمان بازدید، یا نحوه کشف تخلف، می‌تواند از ارزش استنادی گزارش در مراحل بعدی دادرسی بکاهد.

گزارش تنظیم‌شده از سوی شرکت آب و فاضلاب، هرچند ممکن است مبنای آغاز تعقیب کیفری و جهت‌دهنده تحقیقات مقدماتی باشد، صرف صدور از جانب این شرکت، سند رسمی یا دلیل قطعی و غیرقابل خدشه محسوب نمی‌شود. وفق ماده ۱۶۰ «قانون مجازات اسلامی، مصوب ۱۳۹۲»، ادله اثبات جرم شامل اقرار، شهادت، قسامه، سوگند در موارد قانونی و علم قاضی است و گزارش اداری شرکت آبفا به‌طور مستقل در شمار ادله مذکور قرار ندارد. بنابراین، چنین گزارشی به‌طور بنیادین در حد اعلام جرم، گزینه یا مستند اولیه بررسی است و ارزش

مهلت مقرر اعتراض کرد و تقاضای ارائه مبنای قانونی و فنی محاسبه و ارجاع به کارشناسی نمود.

با این همه، آغاز تعقیب کیفری و تعیین صلاحیت مرجع رسیدگی، تابع قواعد «قانون آیین دادرسی کیفری، مصوب ۱۳۹۲» است. وفق ماده ۶۴ اخیرالذکر، تعقیب می‌تواند با شکایت شاکی (مانند شرکت آب و فاضلاب)، اعلام ضابطان، گزارش مقامات رسمی، یا اطلاع دادستان آغاز شود. اگرچه شکایت شرکت، رایج‌ترین مبنای شروع تعقیب در این پرونده‌هاست، اما تنها مبنای آن نیست. ممکن است ضابطان در مأموریت‌های عمومی با تخلف مواجه شوند یا گزارش مقام رسمی دریافت گردد و دادستان با احراز شرایط قانونی، رأساً ورود کند.

با این حال، دادستان مکلف است در چارچوب اصول دادرسی عادلانه و با رعایت حقوق دفاعی متهم، تعقیب را بر مبنای مستندات کافی و جهات قانونی انجام دهد و از تعقیب‌های شتاب‌زده پرهیز نماید. از نظر صلاحیت مکانی، تحقیقات مقدماتی به‌طور اصولی در دادرسی محل وقوع جرم صورت می‌گیرد و در جرائم مرتبط با بهره‌برداری غیرمجاز از آب، محل اتصال غیرمجاز یا محل استقرار کنتور به‌عنوان معیار در نظر گرفته می‌شود، چراکه کانون تحقق رفتار مجرمانه در آن محل است. پس از تکمیل تحقیقات و در صورت صدور کیفرخواست، رسیدگی ماهوی در دادگاه کیفری دو انجام می‌شود، مگر آنکه عناوین مجرمانه شدیدتری مانند تخریب یا جعل نیز مطرح باشد که در این صورت صلاحیت مرجع رسیدگی تغییر خواهد کرد.

در تحقیقات مقدماتی، کیفیت اقدامات تحقیقی، مرز میان «اثبات معتبر» و «ظن اداری» را مشخص می‌کند و همزمان باید حقوق طرفین دعوا رعایت شود. اقداماتی چون معاینه محل، مشاهده وضعیت انشعاب و کنتور، تطبیق مشخصات و پلمپ‌ها، اخذ اظهارات نماینده شرکت به‌عنوان شاکی، متهم و مطلعان، ارجاع به کارشناس و بررسی سوابق اشتراک (قرائت‌ها، تغییرات مصرف، تعمیرات) در این مرحله نقش اساسی دارند. وانگهی، دستورات لازم برای حفظ آثار و پیشگیری از استمرار تخلف باید با رعایت ضرورت و تناسب صادر شود. برای مثال،

با این حال، اگر ثابت شود مأمور با آگاهی از خلاف واقع بودن گزارش، به‌نحو عمدی وقوع جرم را به شخصی نسبت داده یا مطالب کذب را در نوشته رسمی درج کرده است، حسب اوضاع پرونده، بررسی عنوان افترا موضوع ماده ۶۹۷ «قانون مجازات اسلامی، مصوب ۱۳۷۵»، امکان‌پذیر است؛ البته تحقق آن مستلزم انتساب صریح امر مجرمانه، کذب بودن ادعا و احراز عنصر روانی است. عنوان گزارش یا تصدیق خلاف واقع موضوع ماده ۵۴۰ همان قانون نیز تنها با توجه به سمت استخدامی مأمور، ماهیت سند، مرجع ارائه و شرایط قانونی قابل بررسی است و نباید بدون تطبیق دقیق اعمال شود. افزون بر مسؤولیت کیفری، در صورت اثبات ورود زیان و رابطه سببیت، مواد ۱ و ۲ «قانون مسؤولیت مدنی، مصوب ۱۳۳۹» می‌تواند مبنای مطالبه خسارت مادی یا معنوی قرار گیرد. برای پیگیری، اصل گزارش، صورت‌جلسه، مشخصات مأمور، مدارک فنی، نظریه کارشناس و رأی برائت باید حفظ و ارائه شود.

مأموران آبفا حق ندارند رأساً و به‌صورت قضایی «حکم به خسارت» صادر کنند یا مبلغی را خارج از قانون، تعرفه‌های مصوب، دستورالعمل‌های وزارت نیرو و ضوابط شرکت مهندسی آب و فاضلاب کشور به مشترک تحمیل نمایند؛ اقدام آنان باید در قالب بازدید، اندازه‌گیری، تنظیم صورت‌جلسه، تعیین فنی میزان مصرف یا خسارت شبکه و ارسال پرونده به واحد صالح انجام شود. در موضوع استفاده غیرمجاز از آب، فاضلاب یا دست‌کاری انشعاب، مبنای مطالبه می‌تواند «قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۶»، مقررات راجع به انشعاب و تعرفه‌های مصوب وزارت نیرو و قرارداد یا مقررات حاکم بر اشتراک باشد؛ اما مبلغ محاسبه‌شده توسط آبفا، در صورت اعتراض، قابل رسیدگی در مرجع صالح قضایی یا اداری است و برای اثبات آن باید روش محاسبه، مدت استفاده، ظرفیت انشعاب، قرائت کنتور، نرخ قانونی و مستند فنی روشن باشد. چنانچه خسارت ماهیت فنی داشته باشد، ارجاع به کارشناس رسمی دادگستری ضروری یا دست‌کم بسیار مؤثر است و آبفا نمی‌تواند با عنوان «خسارت» جریمه‌ای وضع کند که قانون یا مقررات مصوب اجازه آن را نداده باشد. در عمل، باید به صورت‌جلسه و برگ مطالبه در

خدمات عمومی) و هم حقوق فردی (دادرسی منصفانه) را تأمین می‌کند.

۲-۵- رسیدگی، صدور حکم و اجرای ضمانت اجرای کیفری
دادگاه در رسیدگی به اتهام بهره‌برداری غیرمجاز از آب و فاضلاب، نمی‌تواند بر گزارش‌های داخلی یا ادعاهای کلی تکیه کند. ضروری است که انتساب جرم از طریق مجموعه‌ای از قرائن فنی، اوضاع و احوال خارجی و دلایل قابل اتکا احراز شود. ماده نخست «قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۶»، استفاده بدون انشعاب قانونی یا استفاده خارج از حدود مجاز با وجود انشعاب را جرم‌انگاری کرده است. بنابراین، اولین گام قضایی، تعیین وضعیت حقوقی و فنی اتصال به شبکه است. قاضی باید مشخص کند که آیا انشعاب مجاز بوده، ارتباط فیزیکی با شبکه وجود داشته و آیا بهره‌برداری به متهم منتسب است یا تصرف ملک. تعاریف آیین‌نامه اجرایی و مواد ۱ و ۲ قانون نیز بر لزوم احراز دقیق و تخصصی عنصر مادی این جرم تأکید دارند و حدس و گمان کافی نیست. قرائنی مانند سوابق اخطار، قطع انشعاب، کشف لوله‌کشی پنهان، قبض‌های غیرعادی و گزارش‌های فنی ارزشمندند، اما هیچ‌یک به‌تنهایی برای محکومیت کافی نیستند و باید در کنار سایر ادله ارزیابی شوند.

چنانچه موضوع پرونده فراتر از استفاده غیرمجاز رفته و شامل دست‌کاری تجهیزات اندازه‌گیری یا مداخله در شبکه باشد، ماده ۲ قانون مربوطه اعمال می‌شود. در این حالت، مرجع قضایی باید احراز کند که آیا پلمپ شکسته شده، آثار تصرف عمدی در کنتور یا شبکه وجود دارد، وسیله‌ای برای انحراف مصرف نصب شده یا اختلال عامدانه‌ای در عملکرد کنتور ایجاد شده است. در مقابل، نارسایی‌های ناشی از استهلاک، عیب ساخت، خرابی طبیعی یا اشتباه در قرائت تا زمانی که رابطه سببیت و

قطع اتصال غیرمجاز ممکن است برای توقف ضرر لازم باشد، اما در عین حال باید «زنجیره نگهداری ادله» رعایت گردد؛ به این معنی که عملیات ثبت، عکس‌برداری، ضبط مشخصات فنی، اخذ گزارش کارشناسی و مستندسازی زمان و نحوه اقدام به دقت انجام شود. در صورت عدم حفظ صحیح ادله یا انجام اقدامات بدون مستندسازی کافی، علاوه بر دشواری در احراز جرم، امکان ایراد به نقض حقوق دفاعی و تضعیف اعتبار پرونده افزایش می‌یابد.

فرآیند تحقیقات باید در چارچوب تضمینات دادرسی و حقوق دفاعی متهم که در «قانون آیین دادرسی کیفری، مصوب ۱۳۹۲» و اصل ۳۷ «قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» (اصل برائت) مورد تأکید قرار گرفته‌اند، اداره شود. حق اطلاع از اتهام، حق دسترسی به وکیل و حق ارائه ادله دفاعی باید واقعی و مؤثر باشد، زیرا در پرونده‌های بهره‌برداری غیرمجاز از آب، همواره میان مالکیت محل و ارتکاب رفتار، همپوشانی وجود ندارد. ممکن است مستأجر، پیمانکار، یا شخص ثالث بدون اطلاع مالک اقدام کرده باشد، یا چندین نفر به‌طور مشترک از انشعاب استفاده کنند.

بنابراین، انتساب رفتار مجرمانه نباید بر مبنای سند مالکیت یا قبض آب صورت گیرد و مرجع تعقیب مکلف است عنصر انتساب (ارتکاب، مشارکت یا معاونت) را احراز کند. وفق اصل برائت، تردیدها به نفع متهم تفسیر می‌شود و گزارش شرکت، هرچند دقیق و فنی، جایگزین تحقیق قضایی و ارزیابی ادله نخواهد شد. وانگهی، مقابله کیفری با بهره‌برداری غیرمجاز زمانی پایدار و قابل دفاع است که کشف و گزارش شرکت استاندارد، دقیق و مستند باشد و تحقیقات قضایی با رعایت قواعد ادله، صلاحیت و تضمینات دفاعی پیش رود؛ این رویکرد ترکیبی، هم حقوق عمومی (حفاظت از منابع و درآمدهای

^۱ - جرم موضوع ماده ۵۴۳ «قانون مجازات اسلامی، مصوب ۱۳۷۵» مادی قابل تحقق است که محل یا شیء به دستور مقام رسمی صالح پلمپ شده باشد و شخص عالم و عامدا پلمپ را بشکند، محو کند یا اقدامی برخلاف پلمپ انجام دهد؛ بنابراین هر برجسب، بست یا انسداد اداری که مأمور آبفا بدون دستور مقام صالح رسمی و خارج از اختیار قانونی خود انجام داده باشد، لزوماً مشمول ماده ۵۴۳ نیست و ابتدا باید صلاحیت مرجع صادرکننده دستور پلمپ، مستند قانونی پلمپ، نحوه ابلاغ و انتساب عمل فک به شخص احراز شود. در مقابل، اگر پلمپ با دستور مقام قضایی یا مقام رسمی دارای صلاحیت قانونی انجام شده باشد، فک عمدی آن می‌تواند موضوع شکایت کیفری قرار گیرد؛ حتی اگر فک پلمپ برای برقراری مجدد آب یا استفاده از انشعاب صورت گرفته باشد، مگر اینکه شخص مجوز معتبر برای فک داشته یا حالت ضرورت قانونی به‌طور قابل قبول اثبات شود. بنابراین در پرونده‌های آبفا، اصل دستور پلمپ، مقام صادرکننده، صورت جلسه نصب پلمپ، عکس یا فیلم، مشخصات پلمپ و دلیل انتساب فک باید ضمیمه شکایت شود؛ صرف ادعای مأمور یا وجود یک اخطار اداری، بدون احراز پلمپ قانونی، برای تحقق ماده ۵۴۳ کافی نیست.

املاک استیجاری و دشواری محاسبه مصرف واقعی است که لزوم هماهنگی میان مراجع قضایی، ضابطان، کارشناسان و شرکت آب و فاضلاب را برای اجرای منصفانه و مؤثر احکام دوچندان می‌کند.

۳-۵- دوگانه قضایی در بهره‌برداری غیرمجاز از آب؛ از منع تعقیب تا محکومیت مالی

در مجموعه آراء صادره از سوی برخی از محاکم قضایی بدوی و تجدیدنظر در ایران ناظر به بهره‌برداری غیرمجاز از آب، یک «دوگانه تصمیم قضایی» قابل احصاء است؛ نخست، پرونده‌هایی که به سبب عدم کفایت دلیل و در پرتو اصل برائت با قرار منع تعقیب مختومه می‌شوند؛ دوم، پرونده‌هایی که در آنها با احراز انتساب و تحقق بهره‌برداری، محکومیت به جزای نقدی (اغلب معادل خسارت یا بهای خدمات) و گاه اعمال نهادهای ارفاقی صادر می‌گردد. در بخش نخست، محور تصمیم دادگاه «عدم احراز وقوع بزه یا عدم احراز انتساب» و ناکارآمدی زنجیره کشف و اثبات است. نمونه روشن آن، رویه قضایی مقرر در برخی از مراجع قضایی کشور است که با لحاظ گزارش اولیه غیرکافی، مکاتبه شورای اسلامی روستا مبنی بر نفی استفاده غیرمجاز و فقدان قرائن مؤثر دیگر، به استناد مواد ۴ و ۲۶۵ «قانون آیین دادرسی کیفری، مصوب ۱۳۹۲»، قرار منع تعقیب صادر می‌کند. همین منطق در برخی از مراجع قضایی کشور نیز تکرار شده است؛ به نحوی که عدم پیگیری مؤثر و نقص مستندات از یک سو و دفاع متهم مبنی بر هماهنگی با مسئولین آبفا از سوی دیگر، موجب «عدم احراز وقوع بزه» و صدور منع تعقیب شده است. تسری این رویکرد رویه قضایی مقرر در برخی از مراجع قضایی کشور (با استناد به اصل برائت و تمسک به قاعده درأ) مؤید آن است که در فقدان ادله فنی و انتساب قابل دفاع، دادگاه از ورود ماهوی عبور کرده و تصمیم سالب تعقیب اتخاذ می‌کند.

در مقابل، هرگاه دادگاه از طریق گزارش سازمان شاکی، مستندات تصویری، قرائن میدانی و اوضاع و احوال محرز، «علم قضایی» نسبت به وقوع رفتار مجرمانه و انتساب آن به متهم تحصیل کند، ضمانت اجرای کیفری ماده نخست «قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب

عنصر روانی جرم اثبات نشود، وصف کیفری ندارد. نظریه کارشناس رسمی، صورت جلسه کشف، تصاویر و مستندات فنی، آزمون سلامت کنتور و روش برآورد مصرف، نقش تعیین‌کننده‌ای در اثبات یا نفی اتهام دارند. ماده ۲، علاوه بر ضمانت اجرای کیفری، پرداخت بهای خدمات، جبران خسارت و اعاده وضعیت را نیز مقرر کرده است، بنابراین دادگاه باید در رأی خود، میان مجازات و آثار مالی جبرانی تمایز روشنی قائل شود.

در مرحله صدور حکم، تفکیک میان نوع مصرف و کیفیت ارتکاب برای تعیین مسؤولیت کیفری و مالی اهمیت اساسی دارد. قانون‌گذار در ماده نخست بین مصرف خانگی (جزای نقدی درجه شش) و غیرخانگی (جریمه یک تا دو برابر بهای خدمات) تفاوت قائل شده است. در صورت تکرار جرم، تشدید مجازات و حتی قطع انشعاب برای مدت سه تا شش ماه پیش‌بینی شده است. ماده ۲ نیز اعاده وضع سابق را الزامی دانسته است. دادگاه باید با سنجش شدت رفتار، میزان زیان، مدت استفاده، سابقه متهم و حدود مداخله او، تناسبی میان پاسخ کیفری و جبران آثار مالی برقرار کند. پرداخت بهای مصرف و خسارات، ماهیت متفاوتی با جزای نقدی دارد و لازم است رأی دادگاه دقیق، تفکیکی و مستدل باشد تا در مرحله اجرا، هر جزء بر مبنای ماهیت خود اعمال گردد.

نهادهای ارفاقی مانند تخفیف، تعویق یا تعلیق مجازات (وفق مواد ۳۷، ۳۸، ۴۰ و ۴۶ قانون مجازات اسلامی)، حسب مورد با تطبیق متن قانون و اوضاع و احوال پرونده قابل اعمال هستند. عواملی چون جبران خسارت، توقف فوری استفاده غیرمجاز، نداشتن سابقه و همکاری با مرجع رسیدگی، کیفیات مخففه محسوب می‌شوند، درحالی که تکرار جرم، استمرار بهره‌برداری پس از اخطار، یا ارتکاب سازمان‌یافته، مانع ارفاق است. در مرحله اجرا نیز باید میان جزای نقدی (کیفری) و بهای خدمات و خسارات (مالی) تفاوت قائل شد. سازوکار ماده ۳ «قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۶» (قطع خدمت و وصول مطالبات) جایگزین اجرای حکم کیفری نیست. چالش‌های عملی شامل اختلاف در مدت مصرف، تشخیص بهره‌بردار واقعی، وضعیت

صلاحیت» را نشان می‌دهد که در صورت عدم رعایت، سبب اطلاع و کاهش اثر بازدارندگی می‌شود.

به هر روی، وفق مجموع این رویه‌ها، برای ارتقاء کارآمدی و یکنواختی تصمیمات (بدون عدول از اصل برائت)، پیشنهاد‌های ذیل قابل ملاحظه است:

الف- شرکت آبفا بسته ادله استاندارد شامل صورت جلسه کشف با زمان/مکان دقیق، مستندات تصویری قابل انتساب، مشخصات فنی انشعاب و برآورد کارشناسی و ادله انتساب به بهره‌بردار واقعی را به صورت رویه‌ای ارائه کند؛

ب- در آراء تفکیک «وجود اتصال» از «تحقق برداشت یا مصرف» و معیارهای فنی احراز برداشت تصریح شود؛

ج- زنجیره تصرف و نقش اشخاص (مالک، مستأجر، مباشر و عضو خانواده) پیش از صدور حکم با دقت احراز و در رأی مستند شود؛

د- در موارد واجد شرایط، تعلیق یا تخفیف با شروط رفتاری مانند رفع فوری انشعاب، پرداخت بدهی و اجازه بازرسی دوره‌ای پیوند بخورد؛

ه- نقشه ارجاع و صلاحیت برای ضابطین و واحد حقوقی آبفا تدوین شود تا پرونده‌های مشمول ماده نخست «قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۶» از ابتدا در فرایند صحیح دادرسی و مرجع صالح حرکت کند.

۶- ضمانت اجرای چندلایه در مقررات انگلستان و اتحادیه اروپا

در انگلستان، قانون صنعت آب مهم‌ترین متن قانونی ناظر بر سازمان حقوقی خدمات آب و فاضلاب به شمار می‌آید. این قانون، به‌طور کلی، چارچوب حقوقی ارائه خدمات آب و فاضلاب، حدود اختیارات و تکالیف شرکت‌های آب و سازوکارهای نظارتی و اجرایی مرتبط را تنظیم می‌کند. از حیث موضوعی نیز روشن است که مسائلی مانند مداخله در انشعاب، دست‌کاری کنتور، یا ایجاد اتصال غیرمجاز، از دایره این نظام حقوقی جدا نیست. با این همه، بر پایه داده‌های مورد بررسی، امکان استخراج مستقیم و قطعی مواد کیفری مشخص و نیز تعیین دقیق مجازات‌های ناظر بر این رفتارها از منابع

و گاز، مصوب ۱۳۹۶» به صورت مؤثر اعمال می‌شود و معمولاً به محکومیت مالی (در قالب جزای نقدی هم‌سنگ خسارت یا بهای خدمات) منتهی می‌گردد. در این چارچوب، در برخی از مراجع قضایی کشور با تصریح به علم حاصل از گزارش شرکت شاکی و تصاویر محل انشعاب غیرمجاز و با استناد به ماده نخست «قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۶» و مقررات مربوط در «قانون مجازات اسلامی، مصوب ۱۳۹۲»، حکم به جزای نقدی معادل خسارات وارده صادر کرده و به «تصویب‌نامه در خصوص تعدیل مبالغ مندرج در ماده (۲۷) قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲» و بند (ب) ماده (۵۲۹) «قانون آئین دادرسی کیفری، مصوب ۱۳۹۲» و تبصره (۱) آن، مصوب ۱۴۰۵، نیز اشاره نموده است.

به علاوه، در برخی از مراجع قضایی کشور، علاوه بر احراز انتساب و صدور حکم محکومیت مالی، دادگاه با استناد به مواد ۴۰، ۴۱، ۴۶، ۴۹ و ۵۰ «قانون مجازات اسلامی، مصوب ۱۳۹۲»، اجرای مجازات را به مدت یک سال به صورت تعلیق ساده معلق کرده است؛ امری که از کاربست سیاست جنایی اصلاحی (در فرض فقدان سابقه مؤثر و امکان جبران) حکایت دارد. در سطوح دیگر نیز، رویه قضایی مقرر در برخی از مراجع قضایی کشور حاکی از آن است که وقتی شکایت و گزارش‌ها یا تحقیقات در کنار عدم دفاع مؤثر قرار گیرد، محکومیت با ترکیب «جزای نقدی درجه شش» و «الزامات جبرانی» به سمت قطعیت می‌رود.

از حیث صلاحیت و فرایند رسیدگی، پس از «قانون شوراهای حل اختلاف، مصوب ۱۴۰۲» و توسعه نهاد دادگاه صلح، دقت در «مرزبندی صلاحیت ذاتی» به منزله شرط کارآمدی تعقیب کیفری در این دسته پرونده‌ها برجسته شده است. برخی از مراجع قضایی کشور با این استدلال که مجازات مقرر در ماده نخست «قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۶» درجه شش است، به استناد ماده ۱۲ «قانون شوراهای حل اختلاف، مصوب ۱۴۰۲» قرار عدم صلاحیت به اعتبار دادرسی عمومی و انقلاب صادر می‌کند؛ این رأی، به طور عملیاتی نقش «کنترل تشریفاتی

مشاهده شده فراهم نبوده است؛ از این رو، این وضعیت باید در پژوهش تطبیقی به عنوان محدودیت در دسترسی یا استخراج داده گزارش شود، نه دلیلی بر فقدان ضمانت اجرا.

با وجود این محدودیت، تحلیل ساختار حقوقی انگلستان نشان می‌دهد که این نظام میان دسترسی مجاز به آب و انتفاع بدون مجوز از خدمات آب تفکیکی روشن قائل است و واکنش حقوقی به این گونه رفتارها را در قالب پاسخ کیفری خلاصه نمی‌کند. در این چارچوب، ضمانت اجراها می‌توانند ماهیتی چندلایه و تلفیقی داشته باشند؛ بدین معنا که از یک سو، امکان توسل به سازوکارهای کیفری، از جمله تعقیب در مراجع صالح مانند دادگاه‌های صلح، وجود دارد و از سوی دیگر، ابزارهای مدنی، قراردادی و اداری نیز قابل اعمال‌اند، از جمله قطع یا محدودسازی خدمت، مطالبه خسارت و پیگیری‌های مبتنی بر مقررات بخشی. بنابراین، در ارزیابی تطبیقی، باید از تقلیل موضوع به مفهوم سنتی «مجازات کیفری» پرهیز کرد و اجرای ضمانت اجرا را به مثابه مجموعه‌ای از پاسخ‌های مکمل و هم‌زمان در نظر گرفت.

از منظر نهادی، سازمان تنظیم مقررات خدمات آب به عنوان تنظیم‌گر اصلی صنعت آب در انگلستان و ولز، مرجع محوری نظارت بر شرکت‌های آب محسوب می‌شود و منابع رسمی نیز بر جایگاه «قانون صنعت آب، مصوب ۱۹۹۱» به عنوان مبنای اساسی اختیارات و مسئولیت‌های این بخش تأکید دارند. وانگهی، در داده‌های در دسترس، راهنمایی علنی، منسجم و صریح از سوی سازمان تنظیم مقررات خدمات آب درباره نحوه تعقیب کیفری «مصرف غیرمجاز آب» مشاهده نشده است. در تفسیر تطبیقی، چنین وضعیتی لزوماً به معنای نبود پاسخ کیفری نیست، بلکه بیشتر می‌تواند حاکی از آن باشد که فرآیند اجرای این پاسخ، از فرایند کنشگران متعدد تحقق می‌یابد: شرکت آب به عنوان کاشف یا گزارش‌دهنده، مرجع تعقیب یا مقام صلاحیت‌دار بر پایه نص قانونی و دادگاه محلی که با توجه به اوضاع و احوال هر پرونده، از جمله میزان برداشت، نحوه دست‌کاری، تکرار رفتار و حجم زیان، تصمیم‌گیری می‌کند.

در سطح رویه قضایی و نیز در چارچوب حقوق اتحادیه اروپا، احتیاط در نتیجه‌گیری اهمیت اساسی دارد. جست‌وجوهای عبارتی در پایگاه‌هایی مانند «مؤسسه اطلاعات حقوقی بریتانیا و ایرلند» با کلیدواژه‌هایی نظیر دست‌کاری کنتور آب و انشعاب غیرمجاز، بنا بر گزارش موجود، به شناسایی رأیی منتشر شده و مستقیم درباره تعقیب کیفری «اتصال غیرمجاز» یا «سرقت آب از شبکه» منتهی نشده است؛ و نمونه‌ای مانند پرونده لونگوئه علیه شرکت ودانتا نیز به‌طور اساسی ناظر به مسئولیت مدنی و زیست‌محیطی است و برای استنباط عنوان مجرمانه یا تعیین مجازات در این حوزه، کارکرد مستقیم ندارد.

افزون بر این، در سطح اتحادیه اروپا نیز دستورالعمل ۲۰۲۰/۲۱۸۴ ناظر بر کیفیت و ایمنی آب شرب است و جرم مستقلی برای «سرقت آب» ایجاد نمی‌کند، بلکه تنها دولت‌های عضو را به پیش‌بینی ضمانت اجراهای ملی مؤثر، متناسب و بازدارنده ملزم می‌سازد؛ وانگهی، دستورالعمل ۲۰۲۴/۱۲۰۳ درباره جرائم زیست‌محیطی، هرچند ممکن است در برخی فروض مربوط به برداشت غیرقانونی از منابع آب یا ورود آسیب شدید به محیط‌زیست موضوعیت یابد، با اتصال غیرمجاز خانگی به شبکه توزیع یکسان نیست. بنابراین، بهره‌برداری غیرمجاز از خدمات آب در اروپا عنوانی کیفری واحد و همسان ندارد، بلکه ماهیت آن تابع حقوق ملی، نوع رفتار ارتكابی، نص قانونی دقیق و میزان زیان است؛ و بدون احراز مستند قانونی و قضایی مشخص، انتساب یک عنوان مجرمانه واحد به همه فروض، با دقت حقوقی سازگار نخواهد بود.

۷- عبور از مرز تخلف و ضرورت اتخاذ رویکردی راهبردی

مدیریت منابع حیاتی نیازمند بازنگری فراتر از تحلیل حقوقی تخلفات قراردادی است. نظام‌های حقوقی پیشرو، مانند انگلستان و اتحادیه اروپا، با تکیه بر تنظیم‌گری تخصصی و مدیریت ریسک، تفاوت قائل می‌شوند میان «تعرض به زیرساخت» و «استفاده غیرمجاز از منبع» و واکنش کیفری را به عنوان آخرین راه‌حل برای رفتارهای مخرب به کار می‌گیرند. در مقابل، سیاست جنایی ایران با تمرکز شدید بر جرم‌انگاری

^۱- Lungowe v. Vedanta Resources Plc, [2017] EWCA Civ 1528 (Court of Appeal of England and Wales).
[https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/D-101-7264?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/D-101-7264?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true)

صریح، منجر به تورم کیفری در پرونده‌های حوزه آب شده است.

تجربه انگلستان، با تفکیک نهادی میان صیانت از تمامیت شبکه و مدیریت منابع طبیعی، الگویی موفق از مداخلات متناسب ارائه می‌دهد. اتحادیه اروپا نیز با تأکید بر تناسب میان واکنش دولت‌ها و آسیب زیست‌محیطی، به سمت عدالت ترمیمی حرکت کرده است. اشتراک هر سه نظام در این است که آب، دارایی عمومی است و صیانت از آن نیازمند هماهنگی میان قواعد اداری، مدنی و کیفری است؛ امری که در ایران هنوز با چالش‌های ساختاری در تفکیک حوزه‌های رسیدگی مواجه است.

تحلیل رویه قضایی مقرر در برخی از مراجع قضایی کشور حاکی از گذار دستگاه قضا از نگاه تنها جرم‌محور به سمت «مدیریت راهبردی جرم‌شناختی» است. در مواردی که ادله فنی کافی برای انتساب فعل مجرمانه وجود نداشته، دادگاه‌ها با استناد به اصل ۳۷ قانون اساسی و مواد ۴ و ۲۶۵ «قانون آیین دادرسی کیفری، مصوب ۱۳۹۲»، به صدور قرار منع تعقیب پرداخته‌اند؛ نمونه بارز آن رویه قضایی مقرر در برخی از مراجع قضایی کشور است که با استناد به «قاعده درأ» (ماده ۱۲۰ «قانون مجازات اسلامی، مصوب ۱۳۹۲»)، برائت را ترجیح داده‌اند.

این رویکرد رویه قضایی مقرر در برخی از مراجع قضایی کشور نیز تثبیت گردید. در مقابل، در مواردی که امارات اطمینان‌آور نظیر گزارش‌های فنی شرکت آبفا و شواهد تصویری، علم قاضی (موضوع ماده ۲۱۱ قانون مجازات اسلامی) را حاصل کرده، محکومیت‌های کیفری با استناد به «قانون مجازات

استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۶» صادر شده است؛ چنان‌که رویه قضایی مقرر در برخی از مراجع قضایی کشور بر این قاطعیت گواه هستند.

برای ارتقاء کارآمدی نظام حکمرانی آب در ایران، نخستین گام، گذار از واکنش‌های واکنشی به سمت پایش هوشمند با بهره‌گیری از فناوری‌های داده‌محور (نظیر کنتورهای هوشمند و تحلیل الگوی مصرف) است تا مستندسازی جرم، پیش از ورود به چرخه قضایی، از سطح ظن کارشناسی به ادله متقن ارتقا یابد. راهبرد دوم، بازنگری در سازوکار تعقیب است؛ به‌نحوی که گزارش‌های نهادهای متولی، از قالب اداری خارج و با استانداردهای قضایی تطبیق یابد تا مرز میان خطای قراردادی و بزه کیفری مخدوش نگردد.

سومین راهبرد، استقرار «الگوی مداخله افتراقی» است که در آن، واکنش‌های حقوقی بر پایه درجه خطر و قصد مرتکب طراحی شوند؛ یعنی در جرائم خرد و نیاز-محور، ابزارهای جبران خسارت، تقسیط و خدمات عمومی اولویت یابند و کیفر کیفری تنها در مواجهه با رفتارهای سازمان‌یافته، تکرار مجرمانه و تخریب گسترده منابع به کار رود. اجرای این الگو سه‌لایه که بر محورهای «پیشگیری فنی»، «بازدارندگی ترمیمی» و «قاطعیت کیفری هوشمند» استوار است، نه تنها از تورم جمعیت کیفری می‌کاهد، بلکه با تفکیک عادلانه میان استفاده‌کنندگان خرد و مفسدان شبکه، سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی به حکمرانی آب را تقویت خواهد کرد. سیاست جنایی مطلوب، عبور از نگاه ممنوع‌ساز سنتی و حرکت به سمت حکمرانی مشارکتی و داده‌محور است که در آن، حفظ تمامیت زیرساخت، بر اصل صیانت از منافع عمومی اولویت دارد.

جدول (۲) - جرائم مرتبط با بهره‌برداری غیرمجاز از آب و فاضلاب

محور	ایران	انگلستان	اتحادیه اروپا
مبنای قانونی اصلی	قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۶ و آیین‌نامه اجرایی مصوب ۱۳۹۷	قانون صنعت آب، مصوب ۱۹۹۱ و در برداشت از منابع طبیعی قانون منابع آب، مصوب ۱۹۹۱	دستورالعمل (اتحادیه اروپا) ۱۲۰۳/۲۰۲۴ راجع به حفاظت از محیط‌زیست از طریق حقوق کیفری و جایگزینی بخشنامه‌ها و مقررات ملی دولت‌های عضو
ماهیت حمایت کیفری	حمایت از نظم عمومی، حقوق خدمات‌رسانی، بهداشت عمومی و حقوق شرکت/دولت در دریافت بهای خدمات	حمایت از شبکه آب‌رسانی، کنتور، تجهیزات و حقوق شرکت آب	حمایت از محیط‌زیست و منابع آب؛ نه یک جرم واحد برای همه اشکال مصرف غیرمجاز
عنوان جرم	«استفاده غیرمجاز» و «دست‌کاری/تغییر مؤثر در کنتور یا شبکه»	جرم‌های فنی: اتصال غیرمجاز، مداخله در شبکه، دست‌کاری کنتور	جرم‌انگاری‌های محیط‌زیستی از جمله برداشت غیرقانونی آب
رکن قانونی	ماده ۱ و ۲ قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۶	قانون صنعت آب، مصوب ۱۹۹۱ و قانون منابع آب، مصوب ۱۹۹۱	دستورالعمل (اتحادیه اروپا) ۱۲۰۳/۲۰۲۴ راجع به حفاظت از محیط‌زیست از طریق حقوق کیفری و مقررات داخلی اجراکننده
رکن مادی	استفاده بدون انشعاب قانونی، استفاده غیرمجاز با وجود انشعاب، تصرف یا تغییر مؤثر در کنتور/شبکه	اتصال لوله یا دستگاه، تغییر در لوله سرویس، مداخله در تجهیزات، دست‌کاری کنتور	برداشت غیرقانونی آب یا رفتار زیان‌بار نسبت به منابع آبی در سطح زیست‌محیطی
رکن روانی	علم و عمد نسبت به استفاده/دست‌کاری غیرمجاز	عمدی و در برخی فروض بی‌احتیاطی	عمد و در برخی موارد تقصیر فاحش، طبق دستورالعمل و قانون ملی
مجازات کیفری	برای مصرف خانگی: جزای نقدی درجه ۶؛ برای غیرخانگی: یک تا دو برابر بهای خدمات مصرفی	حداکثر سطح ۳ جریمه در محکومیت خلاصه	میزان دقیق در حقوق ملی تعیین می‌شود؛ اتحادیه صرفاً چارچوب حداقلی می‌دهد
ضمانت‌اجرای مدنی و ترمیمی	پرداخت بهای خدمات، جبران خسارت، اعاده وضع سابق	امکان مطالبه خسارت و آب تلف‌شده یا مصرف نادرست	عمدتاً تابع حقوق ملی؛ تأکید بر ضمانت‌اجراهای مؤثر و بازدارنده
قطع یا پیشگیری از ادامه بهره‌برداری	در تکرار: قطع انشعاب ۳ تا ۶ ماه	به‌طور عمده از مسیر ابزارهای قراردادی و تنظیم‌گری شرکت آب	تابع حقوق ملی
اشخاص حقوقی	قابل تحلیل بر پایه قواعد عام مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی	تابع قواعد عمومی و مقررات بخشی	دستورالعمل اتحادیه بر مسئولیت اشخاص حقوقی تأکید دارد
سیاست جنایی	جرم‌انگاری خاص، مستقیم و مصرف‌محور	رویکرد بخشی، فنی و ترکیبی (کیفری، مدنی و تنظیمی)	رویکرد محیط‌زیستی هماهنگ‌کننده در سطح اتحادیه

۱ - حمایت کیفری در حقوق ایران، انگلستان و اتحادیه اروپا هر یک بر مبنای کارکردی متفاوت اما هم‌سو سامان یافته است: در ایران، قانون‌گذار بیش از هر مسأله‌ای بر پاسداشت خدمات عمومی زیربنایی و انتظام‌بخشی به بهره‌برداری از آب و فاضلاب تکیه دارد. این در حالی است که در انگلستان، محور حمایت بر سلامت، تمامیت و عملکرد صحیح شبکه و کنتور استوار است؛ البته در اتحادیه اروپا، رویکرد کیفری به‌طور عمده در پرتو صیانت از محیط زیست و حفاظت از منابع آبی شکل می‌گیرد. از حیث ارکان نیز، در حقوق ایران، مبنای قانونی در مواد ۱ و ۲ «قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۶» قرار دارد و رکن مادی با بهره‌برداری غیرمجاز یا هرگونه دستکاری مؤثر تحقق می‌یابد و رکن روانی نیز با علم و عمد کامل می‌شود. این مسأله در نظام حقوقی انگلستان، اتصال غیرمجاز، تغییر در تجهیزات و مداخله در سامانه یا کنتور، حسب مورد، با قصد، بی‌احتیاطی یا تقصیر قابل انتساب است و در اتحادیه اروپا، برداشت غیرقانونی یا هر رفتار زیان‌بار علیه محیط زیست وفق مقررات اتحادیه و مقررات داخلی مورد سنجش قرار می‌گیرد. بنابراین، ضمانت‌اجراها در هر نظام‌های حقوقی ایران، انگلستان و اتحادیه اروپا، هرچند از حیث شدت و سازوکار دارای وجوه افتراقی هستند، اما درخصوص جزای نقدی، الزام به جبران خسارت، اعاده وضع سابق و سایر ابزارهای بازدارنده ملی، قابلیت اجرایی دارند.

نتیجه‌گیری

در حقوق معاصر آب، پاسخ به بهره‌برداری غیرمجاز از منابع و خدمات آبی از الگوی تنها اداری فاصله گرفته و به‌سوی بازتعریف حدود مداخله کیفری حرکت کرده است. بررسی تطبیقی ایران، انگلستان و اتحادیه اروپا نشان می‌دهد هر سه نظام، آب را به‌منزله منفعتی عمومی و حیاتی تلقی می‌کنند، اما در شیوه حمایت از آن، مبانی متفاوتی برگزیده‌اند. در ایران، روند تقنینی از مقررات ناظر به حفاظت از آب در دهه‌های پیشین آغاز شده و به‌تدریج با توسعه جرم‌انگاری برداشت، تصرف و استفاده غیرمجاز از منابع و انشعابات، به‌ویژه در «قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۶»، به چارچوبی دقیق‌تر و منسجم‌تر رسیده است. این تحول بیانگر آن است که سیاست جنایی ایران دیگر تنها بر منع و سرکوب متمرکز نیست، بلکه به‌سوی مدیریت حقوقی جامع‌تر حفاظت از منابع آبی، تنظیم فرایندهای کشف، گزارش، تعقیب و جبران خسارت نیز جهت یافته است.

یافته‌های پژوهشی حاکی از آن است که اجرای این سیاست در ایران به الگویی دوگانه انجامیده است. در مواردی که فرایند کشف، مستندسازی و انتساب فنی رفتار با ضعف مواجه باشد، مراجع قضایی با تکیه بر اصل برائت، قاعده درأ و الزامات آیین دادرسی کیفری، اغلب به صدور قرار منع تعقیب گرایش پیدا می‌کنند و این رویکرد در مرحله تجدیدنظر نیز پایدار می‌ماند. در مقابل، هرگاه گزارش‌های فنی، قرائن میدانی، تصاویر و احراز دقیق هویت بهره‌بردار واقعی برای دادگاه منشأ علم قضایی شود، پاسخ کیفری مقرر در «قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۶» به‌طور معمول در قالب جزای نقدی، الزام به جبران خسارت و گاه تعلیق اجرای مجازات اعمال می‌شود. لازم به ذکر است، تعلیق اجرای مجازات در «قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز، مصوب ۱۳۹۶» اصولاً ممکن است چون این قانون برای رفتارهای موضوع مواد ۱ و ۲، مجازات‌های درجه ۶ پیش‌بینی کرده و در متن آن منع خاصی برای تعلیق ندیده‌ام؛ بنابراین با ماده ۴۶ «قانون مجازات اسلامی، ۱۳۹۲» و شرایط آن قابل

بررسی است؛ اما ترک تعقیب به درخواست آبفا، مبنای قانونی ندارد مگر در جرائم قابل گذشت؛ و در قانون ۱۳۹۶، این جرم به‌عنوان جرم قابل گذشت اعلام نشده است، پس صرف درخواست شاکی (آبفا) برای ترک تعقیب کافی نیست. افزون بر این، مادام که جرم غیرقابل‌گذشت باشد، رضایت آبفا به‌تنهایی تعقیب را ساقط نمی‌کند؛ اثر آن ممکن است تنها در جنبه‌های مالی یا در ارزیابی قضایی مؤثر باشد، نه در زوال خودکار دعوای عمومی. آیین‌نامه اجرایی همین قانون، دستگاه اجرایی را مکلف به طرح و تعقیب موضوع در مراجع قضایی کرده است؛ بنابراین آبفا تنها اعلام‌کننده گزارش نیست، بلکه نقش شاکی دارد. از این‌رو، آبفا حق اعتراض دارد اگر در مقام شاکی یا پیگیر پرونده وارد شده باشد و تنها «اعلام‌کننده شکایت» نیست؛ با این حال، اعتراض‌پذیری و حدود آن به مرحله دادرسی، نوع تصمیم دادگاه یا دادسرا و اینکه پرونده در کدام چارچوب شکلی قرار دارد وابسته است.

از این‌رو، کارآمدی پاسخ کیفری بیش از آنکه به تشدید مجازات وابسته باشد، به کیفیت اثبات، دقت انتساب، سرعت رسیدگی و امکان ترمیم خسارت بستگی دارد. بر همین مبنا، استقرار الگوی «تعقیب هوشمند مبتنی بر اثبات» ضروری به نظر می‌رسد؛ الگویی که مستلزم استانداردسازی ادله فنی، آموزش ضابطان و مأموران تخصصی، تفکیک صحیح صلاحیت مراجع و پیش‌بینی سازوکارهای جبرانی و ترمیمی در کنار ضمانت اجرای مالی است.

در قبال این الگو، انگلستان رویکردی بخشی، تنظیمی و مجوزمحور اتخاذ کرده و میان تعرض به شبکه خدمات عمومی و برداشت از منابع طبیعی تمایز قائل شده است؛ از این‌رو پاسخ حقوقی در آن، ترکیبی از ابزارهای اداری، مدنی و کیفری و متناسب با نوع تخلف است. اتحادیه اروپا نیز با محور قراردادن حمایت زیست‌محیطی و هماهنگ‌سازی حداقلی، دولت‌های عضو را به پیش‌بینی ضمانت اجرای مؤثر، متناسب و بازدارنده در قبال رفتارهای زیان‌بار نسبت به آب سوق داده و به‌ویژه با رویکرد ریسک‌محور جدید، پیوند میان تنظیم‌گری محیط‌زیستی و حقوق کیفری را تقویت کرده است. در نتیجه، تفاوت اصلی این سه نظام نه در اصل حمایت از آب، بلکه در

داخلی اعضای هیأت علمی دانشگاه اراک، طی سال ۱۴۰۵ در شرکت آب و فاضلاب استان مرکزی (دفتر حقوقی، تحصیلی و تملک اراضی)، تقریر یافته است.

منابع و مأخذ

الف. منابع فارسی

- احمدزاده، رسول؛ مشایخی، زهرا و گل‌زاده، رحیم (۱۴۰۳). «ماهیت‌شناسی حقوقی بستر رودخانه و جرائم ناشی از واگذاری آن». *مجلس و راهبرد*، ۳۱ (۱۱۸): ۳۶۳-۳۳۳.

- پیلوار، رحیم و رجبی، مریم (۱۳۹۸). «حقوق مالکیت چاه‌های آب؛ عرصه تحول از حقوق خصوصی به حقوق عمومی». *تحقیق و توسعه در حقوق تطبیقی*، ۲ (۲): ۶۷-۹۱.

- جعفری‌ندوشن، علی‌اکبر (۱۴۰۱). «بررسی ماهیت فقهی و حقوقی حق بهره‌برداری از منابع آب در حقوق ایران». *تحقیقات منابع آب ایران*، ۱۸ (۳): ۶۳-۷۱.

- حسینی، سیدحسین و یوسفی، حسن (۱۳۹۷). «درآمدی بر حمایت کیفری از حقوق آب». *آب و توسعه پایدار*، ۵ (۱): ۱۴۲-۱۳۳.

- داورپور، صدف و شهروی، حسن (۱۳۹۹). «تحلیل قانون مجازات استفاده‌کنندگان غیرمجاز از آب، برق، تلفن، فاضلاب و گاز با تأکید بر حوزه آب و فاضلاب». *پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی*، ۵ (۱): ۱۴۲-۱۳۳.

- رشیدی، مهناز (۱۴۰۱). «نقش قوه قضائیه جمهوری اسلامی ایران در تضمین حق بر آب». *مجله حقوقی دادگستری*، ۸۶ (۱۱۷): ۸۳-۱۰۷.

- کنارکوهی، رحیم؛ پاک‌نهاد، امیر و ایراوانیان، امیر (۱۴۰۰). «جرائم تهدیدکننده عمومی آب و خاک از منظر حقوق کیفری». *حقوق پزشکی*، ۱۵ (۵): ۴۶۵-۴۸۰.

- مبشری، سنا؛ شادمان‌فر، محمدرضا و حیدری، مسعود (۱۴۰۲). سیاست جنایی تقنینی و مشارکتی در قبال جرایم مربوط به آب رودخانه زاینده‌رود. *فقه جزای تطبیقی*، ۳ (۵): ۴۸۲-۴۷۱.

دامنه جرم‌انگاری، جایگاه ضمانت‌اجراهای غیر کیفری و نسبت میان اداره عمومی و عدالت کیفری آشکار می‌شود. بر این اساس، پژوهش حاضر نتیجه می‌گیرد که اصلاح سیاست حقوقی ایران باید به‌سوی تقویت ابزارهای کشف و اثبات، بهره‌گیری از فناوری‌های نوین، هماهنگ‌سازی ضمانت‌اجراها با اهداف جبران خسارت و اعاده وضع و استفاده سنجیده از تجربه‌های انگلستان و اتحادیه اروپا برای طراحی چارچوبی متوازن، اجرایی و کارآمد حرکت کند.

ملاحظات اخلاقی: موارد مربوط به اخلاق در پژوهش و نیز امانت‌داری در استناد به متون و ارجاعات مقاله به‌طور کامل رعایت گردید.

تعارض منافع: نگارنده ابراز می‌دارد که در ارتباط با اجرای این پژوهش، نگارش نتایج آن و انتشار این متن، هیچ‌گونه تعارض منافی اعم از مالی، سازمانی، شخصی یا حرفه‌ای، وجود ندارد، به‌علاوه، هیچ نهادی، به‌استثنای شرکت آب فاضلاب استان مرکزی (دفتر حقوقی، تحصیلی و تملک اراضی)، در طراحی، تحلیل، نتیجه‌گیری یا گزارش این پژوهش نقشی نداشته است.

سهم نویسندگان: نگارنده مسئولیت اصلی طراحی پژوهش، گردآوری داده‌ها، تحلیل مطالب، نگارش پیش‌نویس اولیه و بازنگری محتوایی متن را بر عهده داشته است. در عین حال، شرکت آب فاضلاب استان مرکزی (دفتر حقوقی، تحصیلی و تملک اراضی)، نظارت بر مراحل اجرای پژوهش، بررسی و اصلاح نسخه‌های مختلف پژوهش و تأیید نهایی چهارچوب علمی آن را به عهده داشته است.

تشکر و قدردانی: این پژوهش حاصل همکاری و پشتیبانی‌های پژوهشی و کاربردی ارزشمند شرکت آب فاضلاب استان مرکزی (دفتر حقوقی، تحصیلی و تملک اراضی) است. نگارنده بدین‌وسیله سپاس خود را از همراهی‌ها، راهنمایی‌ها و حمایت‌های همکارانی که در مراحل مختلف طراحی، تدوین و تکمیل این پژوهش نقش‌آفرین بوده‌اند، ابراز می‌دارد.

تأمین اعتبار پژوهش: این پژوهش، در راستای اجرای جزء (۴) بند (۵) «شیوه‌نامه اجرای فرصت مطالعاتی اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها در وزارت نیرو» و به‌عنوان طرح فرصت مطالعاتی

of water resources planning in England". *Water Resources Management*, 39, 2401–2418.

- Medvedieva, M (2024). "Environmental Criminal offences: International, European and National Law Perspective". *European Studies – The Review of European Law, Economics and Politics*, 11(1): 62-82.

- Moss, T; Bouleau, G; Albiac, J & Slavikova, L (2020). "The EU Water Framework Directive twenty years on: Introducing the special issue". *Water Alternatives*, 13(3): 446–457.

- Norouzi, N; Sheikhi, M; Khanmohammadi, H; Jafari, M; Kalantari, S; Vaziri Narani, S & Shaebani, A (2021). "Criminal legislative policy in the protection of water resources with regard to international treaties: A case for Iranian legal system". *Universal Journal of Social Sciences and Humanities*, 1(1): 67–79.

- Soininen, N; Belinskij, A & Puharinen, S. T (2023). "Water law". *Cambridge Prisms: Water*, 1, 1–22.

- Zębek, E & Solodov, D (2026). "The EU environmental crime directive 2024/1203: Legal solutions and perspectives". *Journal for Nature Conservation*, 89, 1–14.

– مرادی، فرزانه؛ هاشمی، سیدحسین؛ میرخلیلی، سیدمحمود و دارابی، شهرداد (۱۳۹۸). «نقش مجازات در پیشگیری از جرم بهره‌برداری غیرمجاز از منابع آب زیرزمینی». *آب و فاضلاب*. ۳۰(۳): ۹۹–۱۱۳.

– نامیان، پیمان (۱۴۰۴). «کاربست حقوق بین‌المللی حفاظت از منابع و تاسیسات آب در قبال جرایم تروریستی با مطالعه تجربه قانون‌گذاری در حقوق کیفری ایران». *حقوق آب و برق*. ۱۲(۱): ۱۰۵–۱۲۶.

ب. منابع انگلیسی

- Benöhr, I (2022). "The right to water and sustainable consumption in EU law". *Journal of Consumer Policy*, 46(1): 17–31.

- Brunner, N; Mishra, V; Sakthivel, P & Starkl, M (2015). "The human right to water in law and implementation". *Laws*, 4(3): 413–471.

- Dettori, M; Arghittu, A; Deiana, G; Paolo, C & Azaea, A (2022). "The revised European Directive 2020/2184 on the quality of water intended for human consumption. A step forward in risk assessment, consumer safety and informative communication". *Environmental Research*, 209, 1–11.

- Fajardo, T & Pereira, R (2025). International institutions and the fight against transnational environmental crimes. In A. A. E. Publishing (Ed.), *A research agenda for environmental crime and the law* (pp. 285–314). Edward Elgar Publishing.

- Faure, M (2017). "The development of environmental criminal law in the EU and its member states". *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, 26(2): 139–146.

- Klimek, L (2026). "Strengthening environmental protection through criminal law in Europe: Normative shifts and enforcement implications". *Access to Justice in Eastern Europe*, 9(2): 11–34.

- Leonard, A; Amezaga, J; Blackwell, R; Lewis, E & Kilsby, C (2025). "The changing landscape